

Maca JOGAN*

DRUŽBENA (NE)ENAKOST SPOLOV V SLOVENSKI POSTSOCIALISTIČNI ZAVESTI**

Povzetek. Glede na zgodovinsko dolgotrajnost androcentričnega reda družbena neenakost spolov preči vse podsisteme družbene strukture. V slovenski družbi so bile v socializmu, zlasti v 70. in 80. letih 20. stoletja, vzpostavljene ključne institucionalne podlage za njeno odpravljanje (predvsem diskriminacije žensk). Ta proces je sicer potekal »v senci« groženj z izgubo »prave ženskosti«, katere glavni sovražnik naj bi bil socializem. Po odpravi samoupravnega socializma in prestrukturiranju družbe po neoliberalističnem vzorcu so se zato v imenu »modernizacije« in ob rekatolizaciji okrepile težnje po ponovnem udomačevanju žensk in vračanju k njihovi »naravni« družbeni vlogi. Prispevek odgovarja na vprašanje, kako se oživiljena večdimenzionalna mizogina usmeritev izraža v zavesti odraslih prebivalcev. Podatki mednarodnih in domačih raziskav v okviru SJM med letoma 1991 in 2012 kažejo (delno tudi spolno različno) spreminjanje kolektivne zavesti o neenakosti spolov: od egalitarnosti prek retraditionalistične v devetdesetih do okrepljene prevladujoče egalitarnosti usmeritve z nekaterimi tradicionalističnimi primesmi v začetku 21. stoletja.

Ključni pojmi: androcentrizem, diskriminacija žensk, družbena neenakost spolov, enakostna vrednotna usmeritev, javno mnenje, (post)socializem, rekatolizacija, udomačitev žensk

Uvod

Družbena neenakost spolov je značilnost, ki preči vse podsisteme družbene strukture in tako predstavlja ključno os ohranjanja androcentričnega reda. Rahljanje tega reda poteka od vsega začetka »v senci« nenehnih groženj z izgubo »prave ženskosti«, »čudovite ženske narave«. Na Slovenskem se je »reševanje« ogrožene »prave« ženske identitete in njene družbene vloge

* Dr. Maca Jogan, zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

začelo v zadnjih desetletjih 19. stoletja, se nadaljevalo v prvi polovici 20. stoletja, se nekoliko pritajilo (»poniknilo«) v času socialistične ureditve (1945 do 1990) in se spet pojavilo v samostojni Sloveniji (Jogan, 1986, 1990, 2001, 2004, 2011).

Ker so ženske v slovenski družbi dejansko dobile večino človekovih pravic v obdobju socializma, je po razlagah varuhov prave ženskosti na Slovenskem prav socializem tisti red, ki naj bi najbolj ogrožal žensko identiteto in njeno »naravno« družbeno vlogo. Reševanje »prave« ženskosti se je zato okrepilo z zasukom političnega sistema (1990) in zlasti v samostojni Sloveniji, ko je skrb za povrnitev žensk k svoji »čudoviti naravi« dobila vidno mesto v javnem govoru; težnja po vnovičnem udomačevanju (domestikaciji) žensk je postala (bolj ali manj prikrita) neločljiva sestavina »modernizacije«.

Glede na neprekinjeno bolj ali manj očitno izražanje teženj po retradicionalizaciji spolnega reda je v tem prispevku spoznavno zanimanje usmerjeno v razkrivanje sprememb vrednotne usmeritve pripadnikov in pripadnic slovenske družbe v zadnjih dveh desetletjih. Zanimalo nas bo, v kolikšni meri so se – tudi spolno neenako – ponotranjeni vzorci spolno različne in hierarhizirane identitete in družbene vloge žensk in moških oddaljili od izhodiščne moškosrediščne določenosti, oziroma kolikšna je vsebnost egalitarnosti usmeritve, ki je bila pred opazovanim obdobjem v samoupravnem socializmu že skoraj pol stoletja institucionalno varovana in postopno začetno uresničevana z različnimi ukrepi.

Za ugotavljanje smeri vrednotnega spreminjanja bodo upoštevana tista stališča in pojmovanja, ki medsebojno povezana varujejo temeljne vrednote ter zagotavljajo nemoteno delovanje družbe v javnem in zasebnem območju. Glede na tradicionalni vzorec na materinstvo skrčene ženskosti in vloge žensk kot koristnih orodij za reprodukcijo družbe, odvisnih in nesamostojnih bitij-za-druge z zgoščeno čustvenostjo in izključenostjo iz javnega prostora ter omejenim delovanjem v družini in gospodinjstvu, z enodimenzionalno določenim smislom življenja, bodo za odkrivanje sprememb pomembna zlasti stališča o ekonomski samostojnosti in zaposlovanju žensk, o vlogi žensk v družini in gospodinjstvu, o delitvi dela v družini, predstave o »naravni« materinskosti žensk in o glavni ženski želji po otrocih ter domačem delu, stališča o zamenljivosti plačanega in neplačanega dela ter izkušnje v zvezi z usklajevanjem družinskih in zaposlitvenih obveznosti.

Bogat in zanesljiv vir za razkrivanje sprememb v pojmovanju družbene neenakosti spolov predstavljajo podatki, ki so bili zbrani na reprezentativnih vzorcih odraslih prebivalcev Slovenije v okviru raziskovanja slovenskega javnega mnjenja, vsebinsko določenim z mednarodnimi raziskavami,¹ od leta 1991 do 2012. Dve desetletji je dovolj dolga doba, da se že lahko

¹ *Naslovi raziskav bodo navedeni pri posameznem vprašanju.*

odkrijejo splošne smeri v vrednotenju enakosti spolov, katerih razumevanje pa je mogoče, če jih umestimo v širše družbeno okolje, čemur je namenjen prvi del prispevka.

Modernizacija in neoliberalizem

Prepričljivost potrebe po spreminjanju položaja žensk v slovenski družbi so zagovorniki »pravega« mesta žensk večinoma opirali na (izbirno enostransko predstavljeno) stanje v »starih« demokracijah. Pri tem pa so pogosto izbirali le »sončne« strani »razvitih« družb, zanemarjali pa nekatere bistvene značilnosti, med temi tudi obče navzočo družbeno neenakost spolov. Med mnogimi raziskovalci, ki utemeljeno opozarjajo na ta pojav v vzorniških (»razvitih«) družbah, naj omenim švicarskega sociologa Alberta Godenzija (2000: 35–51): ta na podlagi mednarodne statistike potrjuje neenakost spolov glede na delovni čas, organizacijsko moč, dohodek, osvobojenost od gospodinjskega dela itd. ter ugotavlja, da ob koncu 20. stoletja še obstaja množičen sistem materialnih prednosti ter da moško nasilje ni individualni patološki pojav, temveč logična posledica kolektivne prednosti moških. Čeprav slojno (rasno, generacijsko) neenako razporejene, so prednosti moških še zagotovljene s prevladujočim institucionalnim redom v družbi in prilagojene neoliberalističnim imperativom individualizma.

V neoliberalizmu namreč ne gre za čisto tradicionalno moškosrediščnost (patriarhalnost), temveč je spolna neenakost obravnavana skladno z ideologijo individualizma. Ta ideologija se je okrepila z neoliberalističnimi reformami javnega in zasebnega sektorja (s privatizacijo, deregulacijo, premikom k »prijaznim« menedžerskim strukturam, z načelom uporabnik-plačnik in s poudarkom na podjetniški dejavnosti), z razkrajanjem države blaginje in s tržnim načrtovanjem v javnih politikah. Načelo enakih možnosti zaposlovanja žensk in moških se je individualiziralo: vodilo uresničevanja tega načela je individualni dosežek in ne izboljšanje položaja žensk kot družbene skupine; afirmativne akcije se zavračajo, ker naj bi diskriminirale in kršile načelo enakih možnosti.

Neoliberalizem naj bi bil spolno nevtralen: posameznik je brez spola, trg pa daje prednost najsposobnejšemu podjetniku, in ne moškemu ali ženski kot takima. Vendar neoliberalizem posredno »degradira položaj večine žensk, hkrati pa slavi vstop manjšine žensk v uradno razspoljeni raj profesionalnega uspeha«, sklepa R. W. Connell (2005: 255) in dodaja: »Toda, če je neoliberalizem postpatriarhalen, še ni mogoče reči, da daje v odnosu do spola prednost družbeni pravičnosti. Neoliberalistične politike nasploh pravičnost ne zanima. Neoliberalistični režimi so v mnogih ozirih povezani s poslabšanjem položaja žensk. Najbolj dramatičen primer je vzhodna Evropa.«

Gesli »nazaj k družini« in »proč od umazanega javnega življenja« sta ob začetku tranzicije odmevali v vseh tranzicijskih postsocialističnih družbah (npr. Klimentova, 1993: 2). Uresničevanje »prave« vloge žensk (= mater in gospodinj) in ideologije enega (= moškega) družinskega skrbnika je potekalo zelo množično in očitno zlasti v tistih državah, ki so uvajale spremembe s »šok terapijo«.

Z enostranskim idealiziranjem demokracije sta se po odpravi socialistične urejenosti modernizacija in evropeizacija slovenske družbe lahko uporabljali kot okvir za retradicionalizacijo. V tem času je RKC ključna institucionalna gonilna sila, ki se navzven ženskam prijazno² bojuje zoper »ogrožanje« edino prave ženskosti neposredno, zlasti v okviru »nove evangelizacije«,³ posredno pa prek tistih političnih strank (združenj), ki se navdihujejo v njenem socialnem nauku. Za te razširjevalce »prave morale« je nevarno predvsem že vidno uresničevanje zahtev po enakih možnostih obeh spolov in odpravljanje ovir, ki so bile povezane s tradicionalno vlogo žensk. Zato je v cerkvenih prizadevanjih ključno opozarjanje na pomen družine, ki pa se povezuje s poudarjanjem zakramenta zakonske zveze in s sklicevanjem na lastnosti »svete družine« itd. K prepričljivosti kolonizacije upravljanja z ženskami prispeva tudi poudarjanje hierarhičnega razmerja med (krščansko) etiko in (posvetno) znanostjo, češ da slednja ni zmožna etične presoje.

8

Zagovorniki in utrjevalci demokratizacije v (post)socialističnih družbah se niso opirali na celovite podobe (razvitih kapitalističnih) družb vzornic, temveč so uporabljali razlage, ki so jih oblikovali po načelih redukcionalizma in dehistorizacije (Jogan, 2011: 147–149). Dehistoriziranje in (neenako) reduciranje enega in drugega tipa kompleksne družbene urejenosti je v »produkciji pomenov« prek javnega diskurza omogočalo nastajanje nereálnih pričakovanj o izboljšanju kakovosti življenja s tranzicijo zlasti pri pripadnikih večinskih plasti, ki so živele (v realsocialističnih družbah) v večkratni prikrajšanosti. Enostransko predstavljanje ciljnega prostora je brez dvoma prispevalo k temu, da je prišlo do pretiranega kopičenja pričakovanj, do tega, da so bili tranzicijski sistemi »preobremenjeni« s pričakovanji in zahtevami (Toš, 1999a: 217). Ker je bila ciljna demokratična ureditev razumljena kot »naravna«, vsi pretekli urejevalni posegi v imenu socialistične preobrazbe pa kot motnja v tem splošnem (globalnem!) razvoju, so bile (»brezobzirne«) kritike socializma obložene z visoko stopnjo upravičenosti

² Konec 20. ali v začetku 21. stoletja je ob tem, ko je vprašanje družbene neenakosti spolov postalo svetovni problem, že nekoliko staromodno vztrajati pri odkritem zavračanju enakopravnosti. Prikrito nasprotovanje družbeni enakosti spolov pa se lahko odlično ujame v pojasnjevanje posebnosti posameznega spola.

³ Pod to oznako potekajo prizadevanja za rekatolizacijo tistih družb, ki so se preveč »oddaljile« od boga, zlasti postsocialističnih. Več: Jogan, 2008; Jogan, 2012.

in hkrati privlačnosti ter veljavnosti, ker so kazale vrnitev k »pravemu naravnemu« stanju.

Za zagovornike »pravega reda« je emancipacija žensk oziroma vstopanje žensk v javni prostor sploh ena od hudih motenj tega »naravnega« stanja družbe, »zlo«, ki naj bi bilo vzrok za moralni in siceršnji razkroj družbenih skupnosti. Za takšno androcentrično definiranje naravnega stanja, ki je še prevladujoče ne glede na politični sistem, je vsako redefiniranje tega pojava izziv; posebej hud izziv pa je praktično vzpostavljanje (zlasti) institucionalnih temeljev za odpravljanje (statusno sicer diferencirane) podrejenosti in marginalnosti ženskega spola. Zato ni naključje, da so pomembne prelomnice odpravljanja diskriminacije žensk povezane s protifeministično reakcijo,⁴ ki se izraža na različnih področjih, od raziskovanja do političnega delovanja množičnih androcentrično usmerjenih fundamentalističnih organizacij.⁵

Ob temeljni podobnosti glede vsebnosti androcentrizma med postsocialističnimi in utrjenimi demokratičnimi (kapitalističnimi) družbami je razlika med njimi predvsem v stopnji institucionalnega nadzora nad tem pojavom in v strategiji sistematičnega načrtnega odpravljanja androcentrizma. Ta razlika je omogočala spretnjenost: medtem ko je v 80. in 90. letih 20. stoletja vprašanje spolne neenakosti v razvitih (kapitalističnih) družbah že prišlo v ospredje⁶ javnega govora in neposrednega družbenega urejanja (Jogan,

⁴ Margaret Jackson (1994: 185) na podlagi podrobnega proučevanja feministične kritike (moško določene) konstrukcije spolnosti od 1850 do 1940 sklepa, da je »izzivanje patriarhalnih definicij 'naravnega' v mnogih ozirih sedaj tako težko in nevarno, kakor je bilo v 19. stoletju ...«, kajti »moč za opredelitev tega, kaj je 'naravno', ostaja ključna za ohranitev moške moči in strukture odnosov med spoloma«. Autorica tudi poudarja, da kadar se pojavijo grožnje sistemu moči, se oblikujejo in širijo teorije, ki opravičujejo to moč in/ali pa dokazujejo, da sprememba ni možna, ali pa usmerjajo spremembe v smer, ki zagotavlja ohranjanje strukture moči.

⁵ Različne množične protiegalitarne in protifeministične organizacije, ki so se pretežno navdihovale v religijskih razlagah, so se pojavljale vzporedno z ženskim organiziranim delovanjem. Če vzamemo kot primer ZDA, med takšnimi krščanskimi fundamentalističnimi bojevniki v sodobnosti najbolj izstopata Promise Keepers, moška organizacija, ustanovljena 1990 (ki so jo sestavljali zlasti belci srednjega razreda, heteroseksualno usmerjeni). Po oceni vodje te organizacije Tonyja Evansa (v letu 1994) naj bi bila »feminizacija moških« glavni vzrok za krizo moškosti in sploh (moralno) krizo ameriške družine in družbe; moški se oddaljuje od svoje »prave narave«, zgublja oblast nad ženo in otroki, zato poudarja, da morajo moški spet prevzeti vodenje.

Zoper to »krizo« se več skupin na zvezni ravni bori za »starševske pravice«. Po oceni S. D. Rose (2001) politična izhodišča skupin za »starševske pravice« v ZDA predrzno podpirajo patriarhalni, moškosrediščni red in dajejo prednost pravicam moških nad pravicami žensk, pravicam staršev nad pravicami otrok in države. Med gibanji, ki poskušajo ohraniti in na novo utrditi hierarhijo med spoloma v ZDA, je treba vse-kakor omeniti še gibanje za moške pravice, ki od leta 1980 deluje v okviru krovne organizacije National Congress for Men (v kateri so zlasti zelo močne organizacije za pravice očetov).

⁶ Poleg »tradicionalne« politike enakosti spolov gre v 90. letih za dopolnilno uresničevanje koncepta integracije načela enakosti spolov (gender mainstreaming) na vseh področjih in na vseh ravneh politike. Ta koncept se je prvič pojavil po tretji konferenci OZN za ženske (1985), v Evropi se je zlasti utrjeval s srednjeročnimi (petletnimi) načrti dejavnosti Evropske komisije za enake možnosti žensk in moških od

1992; 1999; 2004), se je v mnogih postsocialističnih okoljih zanimanje za to problematiko vnaprej potiskalo na obrobje s sklicevanjem na »razvite« družbe in tudi s poudarjanjem, da je to »luksuz«, ki si ga ne morejo privoščiti.⁷ Čeprav so (bile) med posameznimi postsocialističnimi državami velike razlike, je ta tendenca očitna povsod, tudi v slovenskih okoliščinah.

Nekatere posebnosti razvoja (post)socialistične Slovenije

Pri obravnavi družbene neenakosti spolov v slovenski postsocialistični družbi je potrebno upoštevati nekatere posebnosti predhodnega stanja, ki izhajajo iz njenega delno netipičnega položaja v primerjavi z drugimi socialističnimi družbami. Spreminjanje družbene strukture po odpravi socialistične urejenosti se je začelo na političnih in ekonomskih temeljih, ki so se zlasti v 70. in 80. letih že opazno oddaljili od tistega tipa socializma, ki je veljal kot »pravi« (»realni«).⁸ Postopno demokratiziranje političnega življenja je potekalo v ekonomskih okoliščinah, ki so pogosto delovale stresno (občasno pomanjkanje različnih dobrin za vsakdanje življenje), vendar je kljub temu večina prebivalcev živela sorazmerno ugodno, z omejeno družbeno neenakostjo, predvsem pa je bila s sistemom javne blaginje zagotovljena socialna varnost (možnost izobraževanja, dostopnost do zdravstvenega varstva itd.).

Zamenjava enostrankarskega političnega sistema z večstrankarskim (1990) in sistematično vpeljevanje tržnega gospodarstva pa nista pomenila nadaljevanja prizadevanj za odpravljanje spolne neenakosti in za utrjevanje egalitarizma oziroma za večjo pravičnost v razdelitvi ustvarjenih dobrin nasploh.⁹ Nasprotno, institucionalno vzpostavljeni temelji za usklajevanje poklicnega (plačanega) dela žensk z družinskimi obveznostmi (vrtci, domovi za ostarele itd.) so postali predmet zelo ostrega kritiziranja.

Kritično javno presojanje socializma in opravičevanje tranzicije v Sloveniji je potekalo po vzorcu, ki je edinstven in vreden omembe, saj gre za

začetka 80. let (več o tem: *Integracija načela enakosti spolov*, ur. Vera Kozmik; Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko, 1998). V začetku 21. st. vse dejavnosti EU temeljijo na jasnem izhodišču, ki se glasi: »Enakost spolov je temeljna pravica, skupna vrednota EU in nujni pogoj za doseganje ciljev EU glede rasti, zaposlovanja in družbene povezanosti.« (*Women and men in decision making*, 2007: 5)

⁷ Na takšno oceno so npr. naletele raziskovalke, ki so (med letoma 2004 in 2006 v okviru Srednjeevropskega centra za ženske in mlade v znanosti) razkrivale, kakšna je ozaveščenost glede enakih možnosti žensk in moških v znanosti v več srednjeevropskih postsocialističnih državah (Češka, Madžarska, Slovenija, Slovaška). Več o tem v Mladenec, 2006.

⁸ V zadnjih letih, zlasti po Resoluciji o totalitarizmu (...), se v glavnem govori le še o komunizmu, ki da je per se totalitaren, kar omogoča izenačevanje komunizma (kar je enako tudi samoupravnemu socializmu) s fašizmom in nacizmom brez ostanka.

⁹ Ker je podrobna in mnogoplastna raziskava tega obdobja še naloga prihodnosti, se v tem prispevku omejujem na nekatere očitne značilnosti »duha časa« in njegovih opredmetenj v vsakdanjem življenju.

»sestavljeno sprevernjenost« oziroma za dvakratno dehistorizacijo: v časovno horizontalnem in v časovno vertikalnem vidiku. Kot aktualne navezne (primerjalne) družbe namreč nastopajo razvite demokracije, očiščene negativnih strukturnih učinkov (in pozitivnih ukrepov za odpravljanje diskriminacije) na eni, na drugi strani pa slovenska socialistična družba, bolje njena predelana podoba, v kateri je model (samoupravnega) socialističnega razvoja Slovenije izenačen z realsocialističnim. Za zgodovinsko primerjavo znotraj slovenske družbe pa nastopa dvostopenjska preteklost: (bližnja) socialistična in (bolj odmaknjena) predsocijalistična – spet v očiščeni podobi; pri socialistični stopnji so izključene pozitivne pridobitve, pri pred-socijalistični pa negativne značilnosti, ki zadevajo večinsko populacijo.

Splošna težnja po ponovnem udomačevanju (redomestikaciji) žensk v postsocijalističnih družbah se je v Sloveniji pokazala tako na duhovni kot na čisto predmetni ravni. Na prvi ravni se je najbolj očitno izražala v zvezi s težnjami po rekatolizaciji¹⁰, najpogosteje v zahtevah po moralni prenovi družbe. Družba naj bi bila pod vplivom (nemoralnega) marksizma v socialistični preteklosti prišla do moralnega razsula, ki naj bi ga odpravila samo vrnitev prave morale v javno življenje, to pa je edinole sklop moralnih zapovedi, ki izhajajo iz družbenega nauka Katoliške cerkve. »Tako se tudi etika in morala ponovno vračata v naše javno življenje in v politiko ... Demokratične spremembe v naši domovini so končno ustvarile ozračje za boljše sprejemanje in razumevanje družbenega nauka Cerkve,« je poudaril A. Stres (1991: 11–12). Podobne razlage o odrešujoči pravilni moralnosti srečamo že v prvem valu rekatolizacije na Slovenskem (konec 19. in začetek 20. st.).¹¹

»Vračanje prave morale« je neločljivo povezano tudi z vračanjem »pravega dostojanstva« ženskam, takšnega, ki ne bi bilo v nasprotju z njihovo pravo naravo in ki bi zaustavilo »pomoženje« žensk¹². Tako so (bila) opravičena – kot edino prava in ženskam prijazna – prizadevanja za odpravo (nemoralne in po teh razlagah ženskam neprijazne) socialistične prakse, ki da je z

¹⁰ *Potreba po rekatolizaciji je (bila) povezana s povečevanjem sekularizacije v večini evropskih držav. »Rekatolizacija Evrope« je bilo zato ključno sporočilo papeža Janeza Pavla II. na njegovih številnih poteh po evropskih državah v začetku 90. let. Rekatolizacija je (bila) posebej poudarjana v tistih postsocijalističnih družbah, v katerih je šlo za dokaj močno izključenost cerkve iz javnega življenja v času socializma. Ta prizadevanja spominjajo na protireformacijo konec 16. in v začetku 17. stoletja, ko se je tudi z različnimi (pretežno zelo nasilnimi) sredstvi »izganjalo hudiča« iz prostorov in duš ljudi.*

¹¹ *O restauracijskem značaju sodobne rekatolizacije se lahko prepričamo, če primerjamo npr. razlage A. Ušeničnika s sodobnimi razlagami o ženskem dostojanstvu papeža Janeza Pavla II. (Jogan, 1990: 151–189, 93–115). Podrobneje Jogan, 2008.*

¹² *Svarilo, da se bodo ženske »pomožile« ali »pomožale«, če bodo ob svojo posebno žensko naravo (= poslušne, altruistične, podredljive, delujoče za dom in družino itd.), je univerzalna stalnica v mizoginem teoretiziranju in javnem razpravljanju, ki spremlja prizadevanja žensk, da bi se odpravili očitni (in v novejšem času bolj prikriti – glej npr. Benokraitis, 1995) znaki seksizma in diskriminacije po spolu. To sredstvo »duhovne kolonizacije« so npr. uporabljali slovenski katoliško usmerjeni sociologi v prvi polovici 20. stoletja (Jogan, 1990).*

zaposlovanjem žensk naredila družino za »največjega mučenca« sodobnosti itd. Dejansko pa se je tako vračala tudi mizoginija in prikrito opravičevanje diskriminacije žensk; »... stoletja trajajoči difamacija in diskriminacija žensk« pa sodita – po oceni profesorja za zgodovino Cerkve G. Denzlerja (1997: 337) – »k najbolj žalostnim poglavjem v zgodovini Katoliške cerkve«.

Vsebinsko polnenje demokracije s prikrito mizoginijo je povečevalo svojo privlačnost s poudarjenim primerjanjem med »nekoč«, ko slovenski narod še ni številčno nazadoval, in »sedaj«, ko je zaradi moralnega razsula in razkroja družine obsojen na izumrtje. »Nekoč« je pomenilo predsocijalistično obdobje, »sedaj« pa socialistično in delno že postsocijalistično, kolikor so v zadnjem še značilnosti socialistične urejenosti, ali preprosto, kolikor še gre za »kontinuiteto«¹³. Veliko odgovornost za negativne pojave (ki naj bi ogrožali narodov obstoj) pa leži na ženskah. Poleg Katoliške cerkve kot zgodovinsko preskušene institucije utrjevanja spolne (in razredne) neenakosti so takšna stališča v javnosti zagovarjali pripadniki tistih strank, ki so bile blizu RKC, zlasti Slovenski krščanski demokrati oziroma v novejšem času Nova Slovenija, Slovenska ljudska stranka in Slovenska demokratska stranka.¹⁴

Čeprav ta vrsta duhovnega »približevanja« Evropi ni (bila) edina in čeprav je sekularizacija kljub zastoju v 80. in v začetku 90. let že postala očiten množični pojav¹⁵, pa sorazmerno stalno ponavljanje potrebe po moralni prenovi (v okviru nove evangelizacije), če drugega ne, lahko vpliva na porajanje dvomov o egalitarni usmeritvi in na preusmerjanje (vsaj začasno, dokler se ne pojavi negativna osebna izkušnja).¹⁶

Prizadevanje za moralno prenovu se je najprej pokazalo v jasno izraženi težnji po kontroli ženskih reproduktivnih zmogljivosti v času priprave ustave samostojne države Slovenije (1990, 1991) v zahtevah po odpravi ustavno (1974) določene pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Pronatalistična usmeritev, ki jo je Katoliška cerkev (vesoljna in slovenska) v drugi polovici 20. stoletja neprekinjeno zagovarjala, se je jedrnato izražala

¹³ Beseda »kontinuiteta« ima slabšalni pomen in jo uporabljajo najostrejši (in pogosto tudi najbolj pristranski) kritiki za označevanje vseh pojavov in značilnosti, ki sodijo v socialistično obdobje (še raje »komunistično«, ker se v tej povezavi slabšalnost še poveča). Značilno je, da se v slovenskem prostoru v glavnem ne uporablja za označevanje drugačnih procesov, tistih, ki v bistvu poskušajo oživiti značilnosti družbene regulacije iz predsocijalističnega obdobja.

¹⁴ To se je očitno izrazilo v razpravah pred referendumom o Družinskem zakoniku spomladi 2012, ko so te stranke nasprotovale veljavnosti zakonika.

¹⁵ Glede na raziskave SJM je bil sekularizacijski trend najmočnejši v 70. letih, po nekaterih znakih pa je v drugi polovici 90. znova oživel (Toš, 1999a: 165–166, 185).

¹⁶ K obrambi »zlate dobe«, ko je bilo jasno, kdo je »glava družine«, kličejo tako nekateri predstavniki posvetne oblasti (npr. župan občine Ribnica v prispevku »Izpod županovega peresa« v občinskem glasilu Rešeto, maja 2012), kot zlasti Civilna iniciativa za družino A. Primca, ki se je odkrito navdihovala in povezovala s Slovensko škofovsko konferenco pri večletnem (uspešnem) nasprotovanju predlogu in sprejemu Družinskega zakonika v DZ.

v zahtevi po odpravi pravice do splava. Boj RKC zoper pravico do splava temelji na redukcionistični predpostavki, po kateri so vse umetne kontracepcijske metode za uravnavanje rojstev izenačene s splavom.¹⁷ Odločna javna nasprotovanja takšni krčitveni praksi so bila v Sloveniji že v 60. in 70. letih¹⁸, v 90. pa so se – ob neposredni grožnji s posegom v temeljne človekove pravice ženske – še okrepila in pomnožila. Boj za ohranitev ustavne pravice do svobode v reproduktivnem obnašanju, ki je združil (tudi politično strankarsko) različne ženske organizacije in skupine, je bil uspešen – ta temeljna pravica (in možnost njenega uresničevanja) je ostala v Ustavi RS (1991). Vendar se prizadevanja za posredno odpravo te pravice oziroma za onemogočanje njenega uresničevanja nadaljujejo tudi v prvem desetletju 21. stoletja.¹⁹

Ob boju za ohranitev te pravice se je pokazalo, da (v procesih tako privlačne demokratizacije) v okoliščinah zgodovinsko utrje(va)ne androcetrične kulture, družbene strukture in organizacije vsakdanjega življenja nobena pridobljena pravica prikrajšanega spola ni trdna, samoumevna in tudi ne dana za vselej. Ohranjanje pridobljenih pravic zahteva stalno budnost in tudi ohranjanje zgodovinskega spomina na način pridobitve. Tega dvojega je bilo ob začetku tranzicije v Sloveniji premalo. Različni drugi poskusi in procesi redomestikacije žensk pa so poskrbeli, da se je to spoznanje začelo krepiti in ponotranjati.

Na podlagi prve pomembne zgodovinske kolektivne (ženske) izkušnje v obrambi pridobljenih pravic v letu 1991 lahko sklepamo, da tako v (bližnji in daljni) preteklosti kot v tranzicijskem obdobju že obstaja tudi kolektivna ženska (feministična) zavest (vsaj v nastavkih in seveda diferencirana glede na socialni položaj), ki je plod institucionalnih in neinstitucionalnih,

¹⁷ Uradna stališča, ki so bila najbolj jasno izpovedana v okrožnici *Humanae vitae* papeža Pavla VI. 1968 ter ponovno poudarjena v več dokumentih papeža Janeza Pavla II. (npr. okrožnica *Evangelij življenja*, Ljubljana: Cerkevni dokumenti 60, 1995), so bila v cerkvenem tisku opravičevana s posebnim moralnim poslanstvom RKC. Več o tem: Jogan, 1986.

¹⁸ Leta 1968 je npr. V. Tomšič (1976: 140) poudarila: »Pravico staršev, da odločajo o številu otrok in času, kdaj se bodo rodili, moramo razumeti kot njihovo temeljno človeško pravico, vendar to ni enostavno pravica do abortusa ... kajti abortus je vendarle samo izhod v sili, katerega breme pade edino na žensko in je bolj izvir njene poltačenosti kakor uveljavitev srečnega materinstva.« Glede na nenehno stokanje nosilcev »evropeizacije«, kako se mora slovenska družba približati Evropi, naj ob tem dodam, da so se npr. v razviti Franciji sredi 70. let ženske z uličnimi demonstracijami (v Parizu se jim je pridružila Simone de Beauvoir, avtorica znanega dela *Drugi spol*) borile za pravico do abortusa. Ta informacija naj velja kot drobec pri oblikovanju zgodovinskega spomina in (samo)zavesti »drugega spola« na Slovenskem.

¹⁹ Pogosto se ta prizadevanja, ki jih spodbujajo demografske napovedi o zmanjševanju naravnega prirasta prebivalstva, kažejo v različnih ukrepih za povečevanje rodnosti. Eden zadnjih večjih predvidenih posegov v upravljanje z ženskimi reproduktivnimi zmogljivostmi je predstavljal predlog Strategije za dvig rodnosti ministra za delo, družino in socialne zadeve J. Drobničiča leta 2006. Ta usmeritev se nadaljuje, kajti odločno nasprotovanje splavu v predvolilni kampanji za volitve predsednika republike 2012 zagovarja kandidat NSi in SDS dr. Milan Zver.

organiziranih in posamičnih delovanj žensk.²⁰ Morda bi lahko kot enega od dokazov za to oceno upoštevali tudi podatek (1995), da je v Sloveniji zaupanje v ženska gibanja daleč najvišje v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami.²¹ To zaupanje, ki je sicer v letu 2011 nekoliko nižje (vendar še vedno precejšnje, zlasti pri ženskah), pa je gotovo tudi posledica posebnosti v ustvarjanju materialnih temeljev za usklajevanje delovne in družinske vloge žensk, ki Slovenijo razlikujejo od »trdega« tipa socialističnih družb.

To kolektivno izkušnjo 70. in delno 80. let, ki je bila »ideološko« opravičena in podprta z načelom o »družbeno odgovornem starševstvu«, je treba upoštevati pri obravnavi družbenega razvoja v samostojni državi Sloveniji. V tem obdobju se je Slovenija približevala (socialnodemokratskemu) skandinavskemu tipu zagotavljanja socialne blaginje in družbenih okoliščin za odpravljanje diskriminacije po spolu.²² S spremembo političnega sistema se

²⁰ Tako v predkapitalistični preteklosti kot v socialistični so delovale različne organizacije in društva, katerih cilj je bil odpravljanje diskriminacije po spolu. Tudi v času po ukititvi Antifašistične fronte žena (1953) in po organizacijskem vsrkanju »ženskega vprašanja« v Socialistično zvezo delovnega ljudstva so – sicer s pretežno žensko sestavo – delovali posebni organi (konferenca, sveti, odbori), ki so oblikovali politiko (enakosti). Za slovenske razmere so bili neposredno pomembni: Konferenca za družbeno aktivnost žensk (ust. 1961), Svet za vprašanja družbenoekonomskega in političnega položaja žensk pri predsedstvu Republiške konference SZDL ter Koordinacijski odbor za načrtovanje družine (zadnji dve telesi sta aktivno delovali do nastanka različnih strank).

Med vidnimi dosežki organiziranega delovanja žensk je bila ustanovitev Urada za žensko politiko pri Vladi RS (1992), ki je od ustanovitve naprej na različne načine (posveti, publikacije, sodelovanje z vladnimi in parlamentarnimi telesi ter nevladnimi organizacijami pri pripravi širših akcij – npr. priprava na 4. svetovno konferenco o ženskah, mnogoplastno zastavljena akcija zoper nasilje nad ženskami itd.) prispeval k temu, da bi se »žensko vprašanje« postopno preoblikovalo v »moško vprašanje«. Med različnimi dejavnostmi urada je posebej pomembno publicistično delovanje, saj je z izdajanjem poročil, letakov, knjig in brošur ozaveščal slovensko javnost o pomembnih vidikih spolne neenakosti in diskriminacije v Sloveniji ter jo seznanjal z organiziranimi prizadevanji OZN ter EU za uresničevanje načela enakih možnosti za oba spola.

²¹ Medtem ko (po navedenem viru Toš, 1999: 243, podatek iz mednarodnega raziskovanja zaupanja v institucije v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah) v Sloveniji zaupa ženskemu gibanju 46 % odraslih prebivalcev, je ustrezen delež za Češko 32 %, za Poljsko 26 % in za Hrvaško 23 %. Mimogrede – v Sloveniji je najnižji delež tistih, ki zaupajo Cerkvi (25 %, na Poljskem pa 47 %).

Po Svetovni raziskavi vrednot deset let kasneje (SJM, 2005/3, vpr. 144) je nekoliko manjši delež tistih, ki izražajo (precejšnje in veliko) zaupanje v ženska gibanja – 34,4 %; po zadnji Svetovni raziskavi vrednot (SJM, 2011/2, vpr. 123) pa je zaupanje v ženska gibanja spolno (statistično značilno) različno tako, da je delež pri moških 33,2 %, pri ženskah pa 45,1 %; skoraj ena petina moških (19,6 %) sploh nima zaupanja v ženska gibanja in le 12,8 % žensk.

²² K utrjevanju egalitarnosti usmeritve npr. na Švedskem, ki je že konec 60. let sprejela jasno izoblikovano strategijo odpravljanja spolne neenakosti, sodi vedno bolj natančno in sankcionirano institucionalno določanje pogojev za vstop in delovanje moških/očetov v zasebnem prostoru. Od leta 1974 so imeli moški/očetje zakonsko možnost izrabe dveh tednov porodniškega in delitev starševskega dopusta. Ker je bil skupni obseg dopusta sorazmerno kratek (leta 1974 6 mesecev), so ga podaljševali (1975 na 7 mesecev, 1986 na 12 mesecev in 1989 na 15 mesecev). Tako so do sredine 90. let dosegli, da je večina očetov izkoristila dvotedenski dopust, okoli 45 % očetov pa je izkoristilo majhen del starševskega dopusta; da bi pospešili vključevanje očetov, so sredi 90. določili pravico očetov do očetovskega dopusta v obsegu 4 tednov kot neprenosljivo.

je zaradi krepitve androcentrizma začela povečevati vrzel v odnosu do vzorniškega tipa, katere večanje je delno zavrlo vstop Slovenije v EU.²³

Spreminjanje stališč o vlogi spolov v zadnjih dveh desetletjih

Po legalizaciji kapitalistične tržne ekonomije (1991) so zlasti zmanjšane možnosti zaposlovanja in povečevanje brezposelnosti vplivale na povečevanje socialne neenakosti in revščine, kar so občutile ženske (posredno in tudi neposredno) močnejše kot moški. Zato so bile ženske tudi bolj naklonjene posredovanju države pri zagotavljanju blaginje prebivalstva (Hanžek, 1999: 87).

V dveh desetletjih novega političnega in gospodarskega reda so se ženske kot iskalke zaposlitve začele srečevati s prej neznanimi omejitvami in zahtevami, ki so (bile) pogosto v nasprotju z veljavno zakonodajo: npr. podpisovanje izjav o izogibanju nosečnosti, odpuščanje v primeru zanositve ipd. Zaradi tega in še vrste drugih novonastalih ovir, ki jih je ustvarjala groba kapitalistična praksa, je bila tudi stopnja navdušenja nad prvimi petimi leti razvoja v samostojni Sloveniji pri ženskah občutno nižja kot pri moških. Verjetno bi lahko korenine za takšno spolno neenako izražanje navdušenja iskali v (moralni in materialni) nadobremenjenosti žensk z družinsko vlogo (bodisi realno bodisi potencialno).

Nadobremenjenost žensk z neplačanim delom pa ni vplivala na to, da bi ženske kot ideal gojile le vlogo matere in gospodinje: nasprotno, kot kažejo raziskave v začetku devetdesetih let, sta bili pri absolutni večini žensk (praktično enako tudi pri moških) vrednoti delo in družina uvrščeni na prvo mesto. Tako je mednarodna raziskava vrednot 1992 (Toš, 1992) razkrila, da je za 96,9% odraslih moških in žensk delo zelo ali precej pomembno, družina pa je zelo ali precej pomembna za 96,9% žensk in za 95,5% moških.

Glede na Švedsko je bila v Sloveniji z zamikom dveh let (1976) sprejeta tudi zakonska možnost delitve dopusta, vendar je uresničevanje te pravice (ki ni bila podrobneje razčlenjena in vsaj delno za moške/očete neprenosljiva) ostajalo na izjemno nizki ravni (poprečno od 1 do 2% očetov do začetka 90. let, v 90. zmanjšanje deleža: npr. 1994 – 0,33%, 1997 – 0,66%). Zakon o starševstvu in družinskih prejemkih, ki naj bi spodbudil večje vključevanje očetov v dejavno očetovstvo (z neprenosljivo pravico očeta do očetovskega dopusta v obsegu 15 dni) in za katerega je bil predlog podan že leta 1998, je bil sprejet šele v novem tisočletju (2001). Primerjava med Slovenijo in Švedsko je zanimiva tudi z vidika ugotovitev, da se večja enakost spolov lahko dosega samo s kompleksnimi, usklajenimi in natančno določenimi dejavnostmi na vseh področjih; samo splošno zavzemanje za odpravo neenakosti – brez podrobne operacionalizacije – omogoča mirno nadaljevanje tradicionalne, utrjene (samoumevne) androcentrično določene organizacije življenja.

²³ V tej naddržavni skupnosti se je v začetku 80. let 20. stoletja začela sistematična skrb za zmanjševanje družbene neenakosti spolov, ki se je zlasti okrepila po letu 1995, ko sta postali članici EU Švedska in Finska (več Jogan, 2004). Vstopanje v EU je postalo odvisno tudi od izpolnjevanja zahtev glede zagotavljanja enakih možnosti (oziroma sprejemanja ciljev in ukrepov »gender mainstreaminga«).

Po podatkih Svetovne raziskave vrednot (SJM, 2011/2) je stanje v letu 2011 drugačno, saj se v vrednotenju družine in dela že pojavlja večja heterogenost po spolu. Če združimo ocene o tem, da je posamezni osebi družina zelo ali precej pomembna (SJM, 2011/2, vpr. V4), je očitna razlika po spolu (ki je tudi statistično značilna): delež žensk v tej kategoriji je 92,4-odstoten, medtem ko je ustrezen delež pri moških 83,6-odstoten. Čeprav razlika v vrednotenju dela ni statistično značilna, pa je v letu 2011 vendarle očitno neenako vrednotenje po spolu: delo je zelo ali precej pomembno za 82,2% moških in za 93,9% žensk.

Pri obeh temeljnih vrednotah se ocene žensk niso skoraj nič spremenile in ostajajo visoko na lestvici pomembnih stvari v življenju, medtem ko je pri moških očitno nazadovanje v vrednotenju tako družine kot dela. Čeprav bo treba ta trend podrobneje raziskati, lahko že ob sedanjih izsledkih domnevamo, da je pri moških prišlo do zmanjšanja pomembnosti družine in dela zaradi več med sabo povezanih procesov.²⁴ Čeprav je vključevanje v plačano delo za oba spola vedno bolj negotovo in redko ter se z brezposelnostjo povečuje revščina, lahko pričakovano večjo pomembnost družine pri moških zmanjšujejo retradicionalistična prizadevanja za povrnitev »prave« družine in »prave« vloge ženske v njej (ob sicer idealni formuli: družina = oče + mati + otrok); ta prizadevanja pa po drugi strani pri ženskah prispevajo tudi k ohranjanju visoke stopnje zavesti o pomembnosti družine, katere obstoj bi bil v negotovih splošnih družbenih okoliščinah brez množičnega ženskega vključevanja v plačano delo še bolj ogrožen ali celo nemogoč. Ker pa plačano delo predstavlja tudi podlago za samostojnost, ostaja visoko vrednoteno ob hkratni večji obremenitvi žensk z neplačanim delom v družini in gospodinjstvu.

Eden ali dva skrbnika družine?

V devetdesetih letih in v začetku prvega desetletja v 21. stoletju je postalo že skoraj samoumevno, da sta ustvarjalca družinskega dohodka oba odrasla člana (partnerja). To stališče je v tem času neprekinjeno visoko ponotranjeno pri obeh spolih, vendar nekoliko močnejše pri ženskah, kar kažejo deleži strinjanja s stališčem »Oba, mož in žena, morata prispevati svoje k družinskemu dohodku« v naslednji tabeli.²⁵

²⁴ Skupni imenovalec teh procesov je racionalizacija v imenu konkurenčnosti, ki pa do obstoječih naravnih in človeških virov uvaja brezobziren odnos in vključuje tudi androcentrizem (več v Jogan, 1990: 117–150). Na podlagi poznavanja realnega stanja v dolgotrajnih kapitalističnih družbah pa lahko domnevamo, da se ta težnja na Slovenskem ob splošnem nazadovanju in krčenju sistema socialne blaginje še ne bo ustavila.

²⁵ Deleži v tej tabeli so iz raziskav: SJM 1992/1, vpr. 1.56/f; SJM 1993/2, vpr. 1.02/a; SJM 2003/2, vpr. 1.02a; SJM 2012/1, vpr. 104a (deleži pri zadnji raziskavi so še grobi – ta opomba velja za vse kasnejše

Tabela 1: STRINJANJE S STALIŠČEM O DVEH SKRBNIKIH DRUŽINE PO SPOLU
IN LETIH

	Moški	Ženske
	(Močno) soglaša	(Močno) soglaša
1992	89,7%	92,1%
1993	89,9%	93,6%
2003	88,3%	91,5%
2012	89,0%	92,0%

V dveh desetletjih vzpostavljanja in krepitve (grobega) kapitalističnega gospodarstva se je močno zmanjšala podpora ideologiji enega hranilca družine, ki je v začetku devetdesetih prežemala konstrukcijo in obilno razširjanje pričakovanj o pozitivnih posledicah modernizacije in evropeizacije slovenske družbe. Odsotnost negativnih osebnih izkušenj s ponujenimi vzorci družbene urejenosti starih, »razvitih« demokracij je verjetno botrovala sorazmerno močnemu podpiranju androcentrične in patriarhalne ideologije v začetku tranzicije od (črno naslikanega) »komunizma« k »Evropi« (sijoči sliki vsega lepega).²⁶

Kopičenje novih izkušenj, ki so jih porajale različne oblike vedno večje družbene neenakosti, morebiti pa tudi pridobljene izkušnje z drugačno, enakostno ideologijo in tudi prakso v samoupravnem socializmu (kljub začetnim »otročkim boleznim«), so verjetno prispevale k temu, da je v postsocialističnem obdobju prišlo do nedvoumnega zavračanja ideologije enega hranilca pri obeh spolih, pri ženskem spolu spet nekoliko močneje. Spreminjanje spolno neenakega strinjanja oziroma nestrinjanja s stališčem »Naloga moža v zakonu je, da služi denar, naloga žene pa je, da skrbi za gospodinjstvo in družino« kaže naslednja tabela.

navedbe deležev iz te raziskave). Pri vseh podatkih raziskav SJM, kjer navajam razlike po spolu, sem te razlike ugotavljala sama (računalniško jih je obdelal dr. Slavko Kurdija v juliju 2000, podatke kasnejših raziskav pa je obdelala Živa Broder, oba sodelavca CRJMMK na FDV); viri za sumarne podatke so v delih: Toš (ur.) 1999, 2004, 2009. V predstavljanju rezultatov raziskovanja so navedeni relativni deleži, pri pojasnjevanju razlik po spolu pa je praviloma pozornost usmerjena na tiste povezave, ki so (merjene s hi-kvadratom) statistično značilne.

²⁶ Zanimiva je primerjava spolno neenakega podpiranja klasične androcentrične usmeritve pri opredelitvi vloge moškega na Slovenskem z ugotovitvami raziskave v ZRN. Po podatkih raziskovanj sredi osemdesetih let v ZRN (Schmidt-Waldherr, 1993: 3) je 80 % nemških moških sprejemalo stališče, da »je mož zaposlen, žena pa ostane doma« kot dobro rešitev; kljub temu pa je osebno želelo ta model le 44 % moških.

Tabela 2: ZAVRAČANJE IDEOLOGIJE ENEGA SKRBNIKA DRUŽINE PO SPOLU IN LETIH²⁷

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1991	44,4%	35,0%	36,8%	44,2%
1993	41,5%	38,5%	38,4%	45,9%
2003	32,5%	50,2%	26,7%	57,4%
2011	20,6%	62,0%	20,0%	69,4%
2012	26,0%	54,0%	17,0%	65,0%

V dvajsetih letih se je strinjanje z ideologijo enega skrbnika zmanjšalo tako pri moških kot pri ženskah, vendar je pri moških (2012) precej večja naklonjenost tradicionalni delitvi vlog kot pri ženskah. Zelo visok pa je v tem letu delež neodločenih (skoraj petina moških in žensk – 18%).

Da je ideologija »one-bread-winner«, po kateri se je tudi ženski dohodek iz zaposlitve štel kot dopolnitev glavnega moškega, še navzoča in da se je začela krepiti, lahko sklepamo iz večjega deleža žensk v primerjavi z moškimi (20,0% proti 12,7%), ki se po meritvi leta 2011 (SJM, 2011/2, V 47) strinjajo s stališčem »Če ženska zasluži več od moža, to skoraj zagotovo privede do težav«. Ker so primeri takšne dohodkovne nesimetrije v korist žensk v manjšini²⁸ (in ker bi bilo morebiti za del moških tudi nečastno priznati, da ima ženska/žena višje dohodke), so razumljivi visoki deleži moških, ki se ne strinjajo s tem stališčem (66,4%) in tudi ustrezni visoki deleži žensk, čeprav so nižji od moških (55,5%).

Čeprav je ideologija enega skrbnika družine sedaj nasploh manjšinsko navzoča, pa ostaja pomembno vprašanje, v koliki meri je prikrita podlaga za oblikovanje in izvajanje različnih reform, zlasti v obdobju krize; neoliberalni model organizacije družbe namreč prežema prav ta ideologija, ki je z vidika zagotavljanja enakih možnosti obeh spolov »usmerjena nazaj«.

Zaposlenost in neodvisnost žensk

Enohraniteljska ideologija je na ravni izraženih stališč večinsko zavrnjena, vendar pa njene sestavine še dokaj opazno prežemajo pojmovanja o identiteti in družbeni vlogi žensk. Kljub temu se je predstava, naj bo ženska samostojna in neodvisna na podlagi svoje zaposlitve, večinsko že utrdila kot neločljiva sestavina ženske identitete. To je razvidno iz spolno diferenciranih deležev glede na stališče »Biti zaposlena je za žensko najboljši način, da

²⁷ Podatki za leto 2011 so iz SJM 2011/1, stališče F1a.

²⁸ Po podatkih SJM 2012/1 je samo 9% žensk ocenilo, da ima (precej) višje dohodke kot njihov partner/zakonec; ustrezen delež moških je kar 36%.

doseže neodvisnost«, ki nastopa v okviru mednarodne raziskave vrednot,²⁹ kar kaže naslednja tabela.

Tabela 3: STRINJANJE S STALIŠČEM, DA JE ZAPOSLENOST POGOJ ZA NEODVISNOST ŽENSK PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1992	60,3%	26,3%	69,7%	19,9%
1993	55,8%	20,5%	65,0%	13,5%
2003	67,9%	14,4%	73,1%	12,7%
2011	52,2%	20,4%	65,9%	12,0%

Iz podatkov zlahka razberemo, kako je nihalo sprejemanje stališča, da je zaposlitev pogoj za neodvisnost žensk: zgodnjemu prevladujočemu strinjanju pri obeh spolih je sledilo spolno skoraj enako obsežno zmanjšanje (1993 – za okoli 5 odstotnih točk pri ženskah in moških); po desetletju je prišlo do največjega strinjanja pri obeh spolih (2003), medtem ko se je v letu 2011 strinjanje spet zmanjšalo, kar je verjetno že posledica negativnih učinkov splošne (večdimenzionalne) krize.

Zlasti podatki iz leta 2011 kažejo na precejšnjo razliko med spoloma (ki je tudi statistično značilna), saj sprejema zaposlitev ženske kot podlago za njeno neodvisnost le dobra polovica moških in dve tretjini žensk. Tudi ta razlika potrjuje občo značilnost, namreč, da so ženske bolj kot moški ozaveščene o tem, kaj je temelj za njihovo samostojnost in da so za to tudi pripravljene več storiti; moški pa morebiti vidijo rešitev v močnejšem vračanju k »naravnemu« redu, na kar kaže razmeroma visok delež moških (ena petina – 20,4%), ki zavračajo to, za ženske emancipacijsko stališče, medtem ko je tako usmerjenih žensk le dobra osmina (12%). Po drugi strani pa nasprotujoča si institucionalna prizadevanja verjetno vplivajo na negotovost, saj je tako pri moških kot pri ženskah leta 2011 veliko neodločenih (kar petina).

V takšni usmeritvi pa nikakor ni mogoče gledati »ostankov« (ideološke prisile) socializma, saj odkrivajo podobno usmeritev raziskovalci/ke tudi v drugih okoljih v Evropi (npr. K. Gottschall, 1989: 40 v ZRN; H. Bradley, 1998: 283 v VB itd.). V ekonomski samostojnosti, ki jo omogoča poklicno delo, vidi večina žensk v sodobnosti temelj za svojo neodvisnost in za odpravljanje podrejenosti drugemu spolu (kljub temu, da so prevladujoči vzorci zaposlovanja v plačanem delu še vedno pretežno moški).

²⁹ Podatki so iz: *SJM* 1992/1, vpr. 1.56/e, *SJM* 1993/2, vpr. 1.01f; *SJM* 2003/2, vpr. 1.01f in *SJM* 2011/2, vpr. V48.

Dejstvo pa je, da se je pri večini žensk že utrdila potreba po samostojnosti, neodvisnosti in vključitvi v plačano delo (ob izenačenih ali celo višji izobraženosti v primerjavi z moškimi). Če upoštevamo podatke raziskav SJM od začetka devetdesetih let naprej, je vedno bolj očitno, da ženske ne razumejo (plačanega) dela zunaj doma kot neko prehodno in naključno dejavnost, temveč kot vseživljenjsko usmeritev. Poleg prej omenjenih kazalcev je to ugotovitev mogoče opreti še na nekatere druge podatke.

Glede na to, da je zaposlitev že v devetdesetih in zlasti v naslednjem desetletju postala redka dobrina, je stališče žensk in moških do dostopa k tej možnosti vsekakor posredno pomemben kazalec priznavanja pomembnosti zaposlitve žensk. Da se v zavesti v zadnjih dveh desetletjih postopno utrjuje načelo enakih možnosti zaposlovanja za oba spola tudi pri moških, kažejo podatki o zavračanju trditve »Kadar je malo možnosti za zaposlitev, naj imajo pri zaposlovanju moški prednost pred ženskami« v letih 1992 in 2011 v tabeli 4.³⁰

Tabela 4: PREDNOST MOŠKIH PRI ZAPOSLOVANJU PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1992	32,9%	54,0%	23,5%	65,6%
2011	10,2%	73,1%	9,4%	80,8%

Razlika po spolu v prevladujočem zavračanju te trditve je statistično značilna: ženske so tiste, ki bolj odločno kot moški zavračajo to trditev tako v letu 1992 kot leta 2011 (65,6% : 54% in 80,8% : 73,1%). Strinjanje s skrajno seksistično trditvijo se je v dveh desetletjih občutno skrčilo pri obeh spolih: od tretjine (32,9%) pri moških in slabe četrtnine pri ženskah (23,5%) leta 1992 je v letu 2011 prišlo do spolno skoraj izenačene pičle manjšine (10,2% moških in 9,4% žensk). So pa sedaj moški očitno bolj negotovi kot ženske, saj se jih 16,0% ne more odločiti (»niti-niti«), pri ženskah pa je ustrezen delež le 9,1%.

Enakost med spoloma torej ni več le »papirnato« dejstvo, temveč je postala obče sprejeta vrednota. To potrjujejo tudi podatki šestnajstih meritev slovenskega javnega mnenja od 1994 do 2012: skupni deleži žensk in moških, ki imajo pozitiven ali zelo pozitiven odnos do pojma »enakost med spoloma«, se v tem obdobju nikoli niso spustili pod tri četrtnine, večinoma so okoli štirih petin, v letu 2012 npr. je ustrezen delež 81,5% (SJM, 2012/1, V 96/k) vseh odraslih anketiranih.

³⁰ Podatki so iz: SJM 1992/1, vpr. 1.23/a; Svetovna raziskava vrednot – SJM 2011/2, vpr. V45.

Kaj je glavna ženska želja?

Androcentrično definirana družbena vloga ženske kot bitja-za-dom-in-družino, v vsakdanjem govoru preoblikovana v »žensko željo«, je kljub odmikanju še dovolj močno navzoča v duhovnem prostoru obeh spolov. O tem lahko sklepamo na podlagi strinjanja s stališčem »Že v redu, če je ženska zaposlena, toda tisto, kar si ženske najbolj želijo, so dom in otroci«,³¹ kar prikazuje naslednja tabela.

Tabela 5: STRINJANJE S STALIŠČEM, DA SO DOM IN OTROCI GLAVNA ŽENSKA ŽELJA PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1992	72,1 %	17,2 %	68,2 %	24,8 %
1993	59,8 %	19,7 %	62,5 %	18,8 %
2003	59,1 %	20,5 %	59,3 %	25,1 %
2012	39,0 %	29,0 %	38,0 %	38,0 %

Očitno je, da je v dveh desetletjih sprejemanje predstave o domu in otrocih kot največji ženski želji zelo nazadovalo. Medtem ko je leta 1992 to predstavo še ponotranjila večina moških in žensk (več kot dve tretjini), je v letu 2012 ta »ženska želja« spolno skoraj izenačeno navzoča le pri dobri tretjini vprašanih obeh spolov. V tem času se je okrepljen odklonil odnos do te predstave zlasti pri ženskah, pri katerih je nestrinjanje že enako navzoče kot strinjanje, pri moških pa je ta »ženska želja« bolj trdovratna. Moški so tudi bolj kot ženske negotovi pri ocenjevanju te ženske želje (npr. 2003 jih 20,5% niha med strinjanjem in nestrinjanjem, medtem ko je delež tako negotovih žensk 15,6%, v letu 2012 pa je delež po spolu skoraj izenačen in sorazmerno visok: 24% moških in 22% žensk).

Čeprav ženske po merjenjih do vključno leta 2003 večinsko sprejemajo materinsko-gospodinjstvo vlogo kot svojo željo, se nekoliko zaustavimo pri pojavu bolj šibkega zavračanja te »ženske želje« pri ženskah v letu 1993 (manj kot ena petina – 18,8%). Ta izraz večje odprtosti žensk do »prave« ženske vloge je verjetno posledica nerealnih pričakovanj (»sladkih« upov), ki so jih porajala retraditionalizacijska (repatriarhalizacijska) prizadevanja ob začetku tranzicije, izražena v dokaj razširjenih predstavah, kako se bodo ženske lahko vrnile k svoji »naravni« vlogi. Ker v prvi polovici devetdesetih ženske še niso bile tako prizadete zaradi brezposelnosti kot moški, so

³¹ Podatki so iz: *SJM* 1992/1, vpr. 1.56/c, *SJM* 1993/2, vpr. 1.01d in *SJM* 2003/2, vpr. 1.01d, *SJM* 2012, vpr. 103d.

bile objektivne okoliščine za odprtost žensk do poudarjanja njihove »prave« vloge gotovo bolj ugodne kot v začetku 21. stoletja.

Androcentrično krčenje ženske na mater in gospodinjo ter poudarjanje enakovrednosti gospodinjenja z zaposlitvijo je na Slovenskem v zadnjih dveh desetletjih zgubilo moč prevladujočega stališča pri obeh spolih. Spolno neenako spreminjanje stališča glede vloge gospodinjskega dela kažejo deleži (ne)strinjanja s stališčem »Za žensko je prav tako izpolnjujoče, če je gospodinja, kot če dela za plačilo« v tabeli 6.³²

Tabela 6: GOSPODINJSKO IN PLAČANO DELO – ENAKO IZPOLNJUJOČE ZA ŽENSKE PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1992	59,0%	26,2%	50,7%	38,3%
2003	44,1%	32,5%	39,3%	38,8%
2011	48,5%	40,0%	46,9%	46,5%
2012	35,0%	33,0%	35,0%	43,0%

Podatki v tej tabeli kažejo tako razlike spreminjanja po spolu kot tudi jakost sprememb po letih. Glede različne naklonjenosti po spolu je očitno, da so moški do zadnje meritve (SJM, 2012/1) nekoliko bolj kot ženske naklonjeni predstavi o zamenljivosti gospodinjskega in plačanega dela žensk. Izenačitev deležev žensk in moških v strinjanju s stališčem o zamenljivosti dela žensk je dosežena šele v letu 2012 pri dobri tretjini (35%) anketiranih. Očitno je tudi, da je strinjanje močnejše plahnelo pri moških kot pri ženskah: razlika v deležih od 1992 do 2012 je 24 odstotnih točk pri moških in 15,7 pri ženskah. Zanimiva pa je dinamika spreminjanja, ki ju kažeta deleža naklonjenih pri obeh spolih med letoma 2003 in 2011, torej pred izenačitvijo: delež žensk se je od 2003 do 2011 povečal od dobre tretjine na skoraj polovico, medtem ko je pri moških delež manj gibljiv, čeprav vedno večji kot pri ženskah.

Primerjava podatkov o nestrinjanju s stališčem o zamenljivosti dela žensk po letih od 1992 do 2012 kaže, da ženske ves čas močnejše kot moški zavračajo to stališče (razlika v letu 2011 je statistično značilna in zlasti v letu 2012 – 43% : 33%), da pa je dinamika spreminjanja podobna pri moških in ženskah: od začetne sorazmerno nizke stopnje nestrinjanja – zlasti pri moških (26,2% : 38,3% 1992) se je nestrinjanje krepilo do 2011 – spet zlasti pri moških (40,0%), vendar se je v letu 2012 zmanjšalo, čeprav ni dosežena

³² Podatki so iz: SJM 1992/1, vpr. 1.56/d; SJM 2003/2, vpr. 1.01e; SJM 2011/2, vpr. V54, SJM 2012/1, vpr. 103e.

tako nizka raven kot v letu 1992. Tradicionalna stališča se torej počasi vračajo na ravni individualne zavesti, k čemur brez dvoma pripomorejo pritiski vseh vrst: od zmanjševanja socialne varnosti za večino prebivalstva s sistematičnim postopnim razkrajanjem socialne države (Leskošek, 2012) do poudarjenega javnega govora o ogroženosti družine in sploh naroda zaradi žensk, ki so zapustile domače ognjišče.

Brez dvoma spremembe širših družbenih okoliščin tudi prispevajo k neodločenosti glede zamenljivosti oziroma enakovrednosti plačanega in neplačanega dela žensk. Tako se je pri moških in zlasti pri ženskah najprej od 1992 do 2003 zelo povečal delež tistih, ki so negotovi, neodločeni (pri moških s 14,8% na 23,4%, pri ženskah pa z 10,9% na 21,9%), medtem ko je v letu 2011 delež tistih, ki niso odgovorili ali ne vedo odgovora, precej manjši (v povprečju 9,8%). Vendar pa je v letu 2012 delež negotovih ponovno zelo visok: 21% moških in 19% žensk. To nihanje deležev neodločenih glede zamenljivosti plačanega in neplačanega dela žensk verjetno ni naključno in tudi ni posledica manjše spremembe v zajemanju podatkov od 1992 do 2003 in kasneje (od »ne vem« do »niti-niti«); prej bi to spremembo lahko pojasnili kot učinek vsaj dveh dejavnikov: po eni strani sistematičnega in vztrajnega poudarjanja posebne vloge žensk v uradnih cerkvenih dokumentih in stališčih različnih teles RKC, po drugi pa naraščajoče brezposelnosti žensk od druge polovice devetdesetih³³ do sedaj in pogosto zaposlitvene brezupnosti, kar je povezano s težkim ekonomskim stanjem in tudi s prelaganjem mnogih bremen za zagotavljanje življenjskega standarda na družino (predvsem na ženske), kar se v letu 2012 samo še krepi.

Tako je pri ženskah prišlo v zadnjem desetletju najprej do očitne polarizacije, razcepitve na dvoje nasprotnih si, približno enako močnih usmeritev za in proti zamenljivosti del (46,9%; 46,5%), po podatkih za leto 2012 pa je opazno prevladujoče zavračanje predstave, da je gospodinjstvo delo za ženske enako izpolnjujoče kot plačano delo. Lahko sklepamo, da prizadevanja za ponovno udomačevanje žensk v prvem desetletju 21. stoletja prispevajo k ozaveščanju žensk o bistvenih razlikah med vključitvijo v plačano in/ali le v gospodinjstvo delo ter k okrepljenemu zavračanju ženske-samó-gospodinje kot prave vloge. To je vodilni ženski odgovor na dilemo »družina ali zaposlitev«, ki jo bolj ali manj odkrito še vedno izražajo zagovorniki »prave« družine.³⁴ Vprašanje je, ali je sprejemanje »politike razlik« (K. Gottschall, 1989: 40) ob ohranjanju spolno specifične delitve družbenega dela, zlasti

³³ V letu 2012 je med brezposelnimi že dve tretjini žensk.

³⁴ Takšna usmeritev tudi v letu 2009 ni tuja nekaterim nosilcem pomembnih položajev v izvršni veji oblasti. Tako je npr. minister za okolje in prostor Karl Erjavec v pogovoru septembra 2009 izjavil: »Ustvariti bi morali takšne pogoje, da bi moški zaslužil dovolj, da bi se lahko žena odločila, ali bo delala poklicno kariero, ali raje skrbela za dom in vzgajala otroke.« (Žurnal, 26. septembra 2009, str. 14) Očitno se je ta usmeritev izrazila v času pred referendumom o Družinskem zakoniku 2012.

zaradi spolno neenakega vrednotenja enakega ali primerljivega dela, primerno vodilo za prihodnji (obema spoloma bolj prijazen in bolj uravnotežen) razvoj.

Zaposlitev žensk in trpeča družina

Sorazmerno močno navzočnost androcentrično določenih vlog moškega in ženske v zavesti posameznic in zlasti posameznikov v zvezi z družino kažejo stopnje strinjanja z nekaterimi stališči, ki delujejo v vsakdanjem »zdravem razumu« in so pogosto nevprašljive sestavine oblikovanja pričakovanj o drugem spolu. Eno takšnih stališč zadeva trpljenje otroka v primeru matere zaposlitve. Prepričljivost takšnega stališča je zagotovljena po sebi, saj se nanaša na najbolj ranljivo in nemočno kategorijo, zato je lahko tudi sredstvo za spodbujanje občutka krivde pri ženskah – torej dejavnik kulpabilizacije žensk oziroma njihovega enostranskega moralnega obremenjevanja.

Stališče »Predšolski otrok bo zelo verjetno trpel, če je mati zaposlena« je v dveh desetletjih naletelo na različne stopnje strinjanja. Kako je sprejemanje tega stališča nihalo od »neprave« k »pravi« tradiciji in spet nazaj, prikazuje tabela 7.³⁵

24

Tabela 7: ZAPOSILITEV ŽENSK NA ŠKODO OTROK PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1992	14,4%	79,0%	15,7%	77,0%
2003	47,9%	29,7%	45,2%	37,3%
2012	33,0%	43,0%	28,0%	53,0%

V začetku devetdesetih se več kot tri četrtine respondentov skoraj enako pri obeh spolih ni strinjalo s stališčem, da predšolski otrok trpi, če je mati zaposlena. Po enem desetletju je leta 2003 večinsko nestrinjanje postalo izrazito manjšinsko (zlasti pri moških), v letu 2012 pa je pri obeh spolih (zlasti pri ženskah s 53%) spet na prvem mestu, čeprav ne tako intenzivno kot pred dvajsetimi leti.

³⁵ Podatki so iz: Mednarodne raziskave vrednot – SJM 1992/1, vpr. 1.56/b; Mednarodne raziskave o družini in narodni identiteti – SJM 2003/2, vpr. 1.01b; SJM 2012/1, vpr. 103b. Podatki za leto 2011 po Svetovni raziskavi vrednot (SJM, 2011/2, vpr. 50.) kažejo še močnejše nestrinjanje: večina moških (67,4%) in ženske (72,1%); strinja se 28,7% moških in 25,6% žensk; vendar je stališče o trpljenju otrok nekoliko spremenjeno zapisano in se glasi: »Če je mati zaposlena, otrok trpi.« Ker vprašanje razširja starost na celotno obdobje otroštva, so podatki zanimivi le za primerjavo, niso pa vključeni v tabelo. Za ugotavljanje smeri spreminjanja so pomembna merjenja v letih 1992, 2003 in 2012, ko je zajeto le predšolsko obdobje.

Obratno smer kažejo podatki o strinjanju, saj se začetno sorazmerno šibko strinjanje 1992 zelo okrepi leta 2003, ko prevladuje pri obeh spolih (skoraj polovica vseh); že v letu 2008 se zmanjša (na 35,9% vseh) in še bolj v letu 2012, zlasti pri ženskah (28%), pri katerih je razlika do leta 2003 17,2 odstotne točke, pri moških pa 14,9. Vendar je v primerjavi z začetnim obdobjem strinjanje sedaj (2012) precej močnejše pri obeh spolih, posebej pri moških (od 14,4% do 33%, pri ženskah pa sta ustrezna deleža 15,7% in 28%). V dveh desetletjih se je okrepila tudi neodločenost, ki je bila leta 1992 pri obeh spolih pod 10%, v letu 2012 pa je neodločenih 20% moških in 18% žensk.

Pri pojasnjevanju teh sprememb je treba upoštevati več dejavnikov. Trditve o škodljivosti zaposlovanja žensk s predšolskim otrokom, ki so jo dokaj pogosto uporabljali zagovorniki »prave, tople družine«, je v devetdesetih letih 20. stoletja očitno obrodila najbogatejše sadove. Otrok oziroma korist otroka je postala glavno merilo škodljivosti zaposlovanja žensk, s čimer se je težnja po udomačevanju žensk kazala kot skrajno humana in v skladu z »nacionalnim obstojem«, ki ga ogroža nižanje rodnosti. Nove izkušnje v vedno bolj zaostrenih socialnih okoliščinah so verjetno prispevale k temu, da je v drugem desetletju samostojne Slovenije začel bledeti sijaj stereotipne trditve o trpljenju otrok, če je mati zaposlena, in da se je zmanjšala njena privlačna moč. Vendar se ta predstava neprekinjeno oživlja, zato tudi ni naključje, da se naklonjenost do nje spet povečuje, predvsem pri moških.

Nihajoče zavračanje predstave o trpljenju otrok zaposlenih mater je ob duhovnih pritiskih (največ s strani RKC) odvisno tudi od možnosti usklajevanja dela in družine ter od razmer v gospodarstvu. Ob vedno bolj izraženi potrebi kapitalističnega tržnega gospodarstva po konkurenčnosti in ustvarjanju dobička narašča potreba po uporabi prefinjenih orodij, s katerimi naj bi se opravičevalo ponovno udomačevanje žensk. Poleg poskusov vidnega izključevanja žensk iz javnega območja (kar se najbolj očitno kaže v političnem odločanju) potekajo manj vidne aktivnosti za kulpabilizacijo žensk, ki od znotraj pritiska na ženske in jih sili k iskanju »prave« poti. V takšnih prizadevanjih je mogoče videti odgovor na dejstvo, da se je pri ženskah že utrdila potreba po samostojnosti, neodvisnosti in vključitvi v plačano delo (ob izenačenih ali celo višji izobraženosti žensk v primerjavi z moškimi), da je ženskam prijazna organizacija dela že postala merilo kakovosti zaposlitve (ne le deklarativno, tudi na ravni strategije »gender mainstreaminga« EU), ker to vpliva na zmanjševanje možnosti nadeksploatacije ženskega (plačanega in neplačanega) dela nasploh.

Poudariti je treba, da je v prvem desetletju 21. stoletja že močno večinsko in spolno skoraj izenačeno sprejeto stališče, da »zaposlena mati lahko ustvari do svojih otrok prav tako tople in varen odnos kot nezaposlena mati«, saj se

v letu 2008³⁶ strinja z njim 86,4 % vseh anketiranih, podobno sta tudi v letu 2012³⁷ ustrezna deleža pri moških 83,0 % in pri ženskah 84,0 %.

K moralnemu obremenjevanju žensk lahko pripomore tudi stališče, ki trpljenje od otrok raztegne na celo družino. Tabela 8 prikazuje spremembe v sprejemanju trditve »Če gledamo v celoti, družinsko življenje trpi, kadar je žena polno zaposlena«. ³⁸ O splošnem zmanjševanju privlačnosti te trditve govore deleži (ne)strinjanja po spolu od leta 1991 do 2012.

Tabela 8: ZAPOSILITEV ŽENSK NA ŠKODO CELE DRUŽINE PO SPOLU IN LETIH

	Moški		Ženske	
	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša /	(sploh) ne soglaša
1991	69,6 %	13,5 %	66,5 %	17,5 %
2003	52,1 %	27,5 %	53,5 %	28,8 %
2012	40,0 %	34,0 %	36,0 %	42,0 %

Čeprav se je strinjanje s stališčem, da cela družina trpi, če je ženska zaposlena, v prvem desetletju očitno zmanjšalo pri obeh spolih, ga je še vedno sprejemala večina moških in žensk. Občutno znižano strinjanje kažejo podatki za leto 2012, ko je pri ženskah že v manjšini, medtem ko je pri moških bolj trdovratno in še prevladujoče. Hkrati pa se je v dveh desetletjih občutno povečal delež tistih (zlasti pri ženskah), ki se ne strinjajo s tem stališčem in je tudi pri moških že nad tretjino.

Se pa to stališče o trpeči družini zaradi zaposlitve ženske/matere pojavlja kot tiha podlaga pri presojanju o tem, kakšna vrsta zaposlitve in v katerem življenjskem obdobju je primerna za žensko. O tem moremo zanesljivo sklepati na podlagi odgovorov (vseh anketiranih) na vprašanje »Kaj vi mislite, ali naj se ženska zaposli zunaj doma s polnim delovnim časom, s skrajšanim delovnim časom, ali naj sploh ne bo zaposlena v navedenih primerih?« Spreminjanje stališč glede ženske-doma izraža usihanje začetne predpostavke o »pravi družini« (temelječe na zakonski zvezi), kar kaže tabela 9.³⁹

³⁶ Slovensko javno mnenje 2008/1, Evropska raziskava vrednot (V 159).

³⁷ SJM 2012/1, vpr. 103a.

³⁸ Podatki so iz: Slovenska družba na prehodu v demokracijo – SJM 1991/2, vpr. 4.08/b in iz Mednarodne raziskave o družini in narodni identiteti – SJM 2003/2, vpr. 1.01c.

³⁹ Podatki so iz: SJM 1993/2, vpr. 1.03, Mednarodne raziskave o družini in narodni identiteti – SJM 2003/2, vpr. 1.03; Mednarodna raziskava o družini in spreminjanju spolnih vlog – SJM 2012/1, vpr. 105a,b.

Tabela 9: STALIŠČA, DA NAJ BO ŽENSKA (MATI) DOMA – PO LETIH

Doma naj ostane	1993	2003	2012
a) po poroki, še preden ima otroke	10,9%	3,4%	—
b) ko ima predšolskega otroka	52,3%	28,8%	17,3%
c) ko prične najmlajši otrok hoditi v šolo	21,5%	10,9%	2,9%
d) potem ko so otroci zapustili dom	9,3%	3,4%	—

V deležih iz leta 1993 moremo videti odsev takrat dokaj močne in očitne težnje po repatriarhalizaciji, ki se je izražala tudi kot moderna, napredna in ženskam prijazna ideologija enega hranilca. Glede na sorazmerno šibke osebne izkušnje z resničnimi učinki takšne ideologije in ob poudarjanju, kako je socializem škodoval ženskam, češ da jih je potisnil iz toplega domačega okolja, je razumljivo, da se je zamisel »žena-naj-bo-doma!« kar precej prijela.

Če upoštevamo prvo najbolj kritično obdobje družine z majhnimi otroki (v tabeli b), se je naklonjenost stališču, naj ostane žena doma, v dveh desetletjih drastično zmanjšala: medtem ko je to stališče 1993 zagovarjalo več kot polovica vseh vprašanih, je v letu 2012 tako usmerjenih manj kot petina. Še bolj odločno je v tem obdobju zavračanje stališča o ženi doma, ko otrok že hodi v šolo: od dobre petine do zanemarljivih 2,9%. Opazno zavračanje takšne ideologije v začetku 21. stoletja je verjetno povezano z negativnimi izkušnjami v zvezi z zaposlovanjem in s povečano diferenciacijo (Hafner-Fink, 1999: 179–180) ter z višjo stopnjo zavedanja (zlasti žensk) o pomenu ekonomske neodvisnosti.

Dejstvo pa je, da stališče »ostane-naj-doma« v celoti, za vsa obdobja življenjskega cikla družine, bolj zagovarjajo moški kot ženske, kar kaže tabela 10.⁴⁰

Tabela 10: SPREJETOST STALIŠČA, DA NAJ BO ŽENSKA (MATI) DOMA – GLEDE NA SPOL: 2003–(2012)

	Moški	Ženske
a) po poroki, še preden ima otroke	4,6%	2,5% (—)
b) ko ima predšolskega otroka	35,7%	(22,0%) 24,5% (13%)
c) ko prične najmlajši otrok hoditi v šolo	12,0% (4,0%)	10,4% (2,0%)
d) potem ko so otroci zapustili dom	4,1%	2,8% (—)

⁴⁰ Mednarodne raziskave o družini in narodni identiteti – SJM 2003/2, vpr. V 1.03: »Kaj vi mislite, ali naj se ženska zaposli s polnim delovnim časom, s skrajšanim delovnim časom, ali naj sploh ne bo zaposlena v navedenih primerih?«, možnost odgovora »ostane naj doma«. Ta možnost je upoštevana tudi v SJM 2012/1, vpr. 105a in 105b.

Čeprav je očitno, da so moški bolj kot ženske naklonjeni, da bi bila žena/mati predšolskega otroka doma, pa se je ta naklonjenost v zadnjem desetletju občutno znižala. Podobno se je v tem času zmanjšal delež žensk, ki so ponotranjile takšno (tradicionalnim moškim prijazno) stališče.

Glede na vedno težje okoliščine za zaposlovanje in ob povečevanju brezposelnosti žensk v drugi polovici devetdesetih (Jogan, 2001: 221) je tudi razumljivo, da je zaposlitev za polni delovni čas postala bolj zelena dobrina, hkrati pa je prišla do izraza naklonjenost zaposlovanju za skrajšani delovni čas zlasti v dobi, ko ima ženska predšolskega otroka ali že šolarja. Dinamiko odnosa vseh anketiranih do dveh vrst zaposlitve kaže tabela 11.⁴¹

Tabela 11: KDAJ IN KAKO NAJ BO ŽENSKA (MATI) ZAPOSLENA PO LETIH

	1993	2003	2012
	Polni d. čas (skrajšani)	Polni d. čas (skrajšani)	Polni d. čas (skrajšani)
a)	73,4% (10,8%)	84,6% (10,5%)	—————
b)	9,2% (35,3%)	22,9% (45,7%)	31,0% (45,3%)
c)	33,1% (41,5%)	46,8% (40,4%)	74,2% (17,8%)
d)	77,4% (7,3%)	88,6% (5,9%)	—————

Mimogrede: vprašanje o tipu zaposlitve v vprašalniku upošteva samo zaposlovanje žensk, niso pa upoštevani moški kot zaposleni očetje, kar je že v osnovi spolno pristranski pristop,⁴² ki pa ga slovenska raziskava ne more izključiti glede na mednarodno izvedbo in primerljivost. Vsekakor pa je mogoče tako pridobljene izsledke uporabiti za opravičevanje praktičnih teženj po potiskanju žensk v sekundarno ali rezervno kategorijo delovne sile. Če je možnost zaposlitve s skrajšanim delovnim časom, ki sodi k (lepo označeni) večji prožnosti delovne sile, vnaprej predvidena kot izključno ali predvsem ženska izbira, pomeni, da se vprašanje prestrukturiranja družine in družinske nadobremenjenosti žensk ne postavlja kot resno družbeno vprašanje.⁴³ Kot tako pa je to vprašanje zastavljeno v politični usmeritvi EU v začetku 21. stoletja, v temelju pa je bilo navzoče pri usklajevanju družinskih

⁴¹ SJM 1993, Mednarodne raziskave o družini in narodni identiteti – SJM 2003/2, vpr. 1.03, možnosti odgovora »zaposli s polnim delovnim časom« in »zaposli s skrajšanim delovnim časom«. Mednarodna raziskava o družini in spreminjanju spolnih vlog SJM 2012/1, vpr. 105a, 105b. Abecedne oznake vsebinsko ustrezajo pomenom v tabelah 9 in 10.

⁴² Zastavitev vprašanja je lahko šolski primer za moško pristransko (»male-biased«) raziskovanje kot sestavino enako pristranske znanosti. Več: Jogan, 1990: 69–76 in Jogan, 2001: 115, 116.

⁴³ Večina vprašanj, ki so povezana z biosocialno reprodukcijo, še naprej ostaja predvsem ženska zasebna zadeva. Na podlagi primerjave politik usklajevanja dela in družine med VB in ZDA (ki ju povezuje neoliberalistična regulacija trga dela) R. Crompton (2006: 114) utemeljeno ugotavlja, da kapitalizem spodbuja družino s svojo brezbriznostjo do »zasebnega« življenja najete delovne sile.

in poklicnih bremen v samoupravnem socializmu v Sloveniji (Jogan, 2004).

Usklajevanje poklicnega in družinskega dela predvsem na račun nadobremenjevanja žensk (doma in zunaj doma – kljub videzu ženskam prijazne usmeritve) je sestavina repatriarhalizacijskih teženj, ki niso ravno v skladu s pričakovanji – zlasti večine žensk. Ker pa pomoči potrebnih ni mogoče kar odpisati, ker je takšno stanje nujna sestavina reprodukcije celotnega življenja, se ženske kot roditeljice in v skladu s tradicionalnim androcetričnim vzorcem pač morajo posvetiti »domu« (kar je preprosta oznaka za niz eksistencialno neodložljivih dejavnosti). To je vidno tudi v sorazmerno močnem pristajanju žensk na možnost zaposlitve s skrajšanim časom, zlasti tedaj, ko je v družini predšolski otrok (statistično pomembna razlika glede na spol v letu 2003), kar je vidno v tabeli 12.

Tabela 12: KAKO NAJ BO ŽENSKA (MATI) ZAPOSLENA, KO IMA PREDŠOLSKEGA OTROKA PO SPOLU: 2003–(2012)⁴⁴

	Moški	Ženske
1- s polnim delovnim časom	19,3% (28,0%)	26,8% (34,0%)
2- s skrajšanim delovnim časom	45,0% (43,0%)	48,7% (47,0%)
3- ostane naj doma	35,7% (22,0%)	24,5% (13,0%)

Primerjava deležev po letih kaže po eni strani povečevanje naklonjenosti zaposlitvi mater s predšolskim otrokom za polni delovni čas pri obeh spolih, predvsem pa stalno sorazmerno visoko (skoraj polovica žensk in moških) zagovarjanje zaposlitve žensk/mater v skrajšanem delovnem času. Ta tip zaposlitve je sedaj tudi dojet kot najboljši način usklajevanja družinskega življenja in službenih obveznosti. Po raziskavi SJM 2012/1 (vpr. 113) je o tem prepričanih dobra tretjina vseh vprašanih (36,4%, 35% moških in 38% žensk), medtem ko zagovarjajo zaposlitev očeta in matere za skrajšani delovni čas le 3% moških in 4% žensk.

Predstava, da so ženske »naravno« odgovorne za predšolske otroke in da morajo predvsem ženske prilagajati svoje zaposlitvene želje družinskim obveznostim, je torej še vedno zelo močna. To kažejo tudi podatki o odnosu moških in žensk do delitve starševskega dopusta (porodniškega in dopusta za nego otroka): v letu 2012⁴⁵ le 11% moških in 12% žensk meni, da bi »mami in oči morala vzeti vsak polovico plačanega dopusta«; da naj ne bi oče vzel nič takšnega dopusta, pa meni 33% moških in 31% žensk, podoben je spolno izenačen delež žensk in moških (34,0%), ki so prepričani, da bi morala »mami vzeti večino plačanega dopusta, oče pa naj bi ga vzel le nekaj«.

⁴⁴ SJM 2003, vpr. 1.03b; SJM 2012, vpr. 105a in 105b.

⁴⁵ SJM 2012/1, vpr. 112.

Več kot petina neodločenih žensk in moških (23%, 22%) glede načina delitve dopusta za nego otrok kaže na to, da se nova očetovska praksa le počasi umešča v zavest ljudi. To ugotovitev lahko opremo tudi na razmeroma velik delež žensk (30,9%), ki se po podatkih za leto 2011⁴⁶ strinjajo z oceno: »ni dobro, da moški ostane doma in skrbi za otroke, ženska pa je zaposlena zunaj doma«.

Ob eroziji tradicionalne ideologije »žena-naj-bo-doma« v zadnjih dveh desetletjih pa so še vedno dokaj močne predstave o tem, da mora biti ženski prva dolžnost družina. O tem govori tudi sorazmerno velik delež moških in žensk (35,3%), ki se 2008 strinjajo s trditvijo⁴⁷ »Ženska mora biti pripravljena zmanjšati obseg svojega plačanega dela v korist svoje družine«; delež tistih, ki se ne strinjajo, pa je le malo večji – 41,1%. Če upoštevamo delež tistih, ki so po podatkih te raziskave neodločeni (21,9%) glede zahteve, da mora imeti za ženske družina prednost pred plačanim delom, in ga prištejemo deležu tistih, ki sprejemajo to trditev (skupaj 57,2%) ter če hkrati upoštevamo latentno tradicionalno razumevanje ženske primarne vloge, potem laže razumemo obstoječo prakso delitve dela v domačem okolju.

V čigavi pristojnosti je domače (gospodinjsko) delo?

30

Na zasebnem območju prevladuje spolno izrazito nesimetrična vključitev v gospodinjsko delo, kar predstavlja pomembno neposredno in/ali posredno oviro pri zagotavljanju enakih možnosti zaposlovanja in sploh vsega javnega delovanja žensk. Ker se delitev domačega dela po spolu spreminja počasi, lahko neenakomerno vključenost vanj ponazorijo tudi podatki iz leta 2003 in 2012 v tabeli 13.⁴⁸ Podatki so omejeni le na golo gospodinjsko delo, izključen je čas, ki ga vprašani posvečajo skrbi za otroke in dejavnostim v prostem času.

Številčni podatki o vključenosti moških v gospodinjska dela leta 2012 so prepričljivi kazalniki spolno izrazito neenakomerne obremenjenosti, kar potrjujejo tudi ocene partneric oziroma partnerjev o tem, koliko ur povprečno tedensko porabi partner za delo v gospodinjstvu.⁴⁹ Polovica žensk uvršča obseg partnerjevega gospodinjskega dela v kategorijo od 1 do 10 ur, polovica moških pa priznava, da njihove partnerice tedensko porabijo več kot 26 ur za gospodinjsko delo. Dobra petina žensk (21%) živi s partnerjem, ki se sploh ne dotakne gospodinjskih del. Medtem ko je spolno skoraj izenačen delež tistih (29%, 30%), ki ocenjujejo svoj delež v gospodinjskem

⁴⁶ *SJM 2011/1 (F1b).*

⁴⁷ *Slovensko javno mnenje 2008/2, Evropska družboslovna raziskava, D3.*

⁴⁸ *Slovensko javno mnenje 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti (V 1.09A); SJM 2012/1, vpr. 119.*

⁴⁹ *SJM 2012/1, vpr. 121 (odgovarjali so tisti, ki živijo s partnerjem, N = 656).*

delu kot primeren, četrtnina žensk (26%) ocenjuje, da opravi malo ali veliko več gospodinjskega dela, in nekoliko več moških (28%), da opravi nekaj ali veliko manj tega dela.

Tabela 13: POVPREČNA TEDENSKA PORABA UR ZA GOSPODINJSKO DELO PO SPOLU V LETU 2003 IN RAZČLENITEV PO OBSEGU IN SPOLU V LETU 2012

	Skupaj	Moški	Ženske
2003	16,07	7,93	21,79
2012	17,71		
* 0 ur		12,0%	2,0%
* 1 do 5 ur		25,0%	7,0%
* 6 do 10 ur		36,0%	16,0%
* 11 do 15 ur		9,0%	16,0%
* 16 do 20 ur		7,0%	13,0%
* 21 do 25 ur		5,0%	13,0%
* nad 26 ur		6,0%	33,0%

Ob tej razliki naj zapišem domnevo, da ženske niso skoraj trikrat bolj obremenjene predvsem po svoji želji⁵⁰ in izbiri, temveč so večinoma k temu prisiljene. O razliki po spolu med željo in dejansko obremenitvijo z (vsemi) domačimi deli govorijo podatki o času, ki bi ga namenili temu delu, če bi se lahko sami odločali o tem. V raziskavi slovenskega javnega mnenja leta 1997 je bilo pri ugotavljanju stališč o delu tudi vprašanje: »Zamislite si, da bi lahko sami odločali o tem, koliko časa boste namenili posameznim stvarim. katerim od navedenih stvari bi želeli nameniti več časa kot doslej, katerim manj, in katerim enako?«⁵¹. Delež žensk, ki bi namenile nekaj ali dosti manj časa domačim opravilom, je občutno večji kot ustrezen delež moških (15,1% : 8,1%, povprečje je 11,9%), večina moških (53,3%, povprečje je 51,9%) pa bi namenila temu delu enako (malo) časa kot doslej; le dobra tretjina moških (36,2%, povprečje je 34,3%) pa nekaj ali dosti več časa. Želja žensk, da bi zmanjšale obremenitev z domačim delom, je bolj opazna, kot je želja moških, da bi povečali svojo udeležbo v tem delu.

Nesimetrija v opravljanju gospodinjskega dela po spolu se ohranja in je očitna. Po podatkih za leto 2011⁵² je statistično značilna razlika, ki jo natančno izražajo podatki v tabeli 14.

⁵⁰ Zapoved lahko postane želja, kadar ni možnosti, da bi kaj spremenil in je vdanost v usodo podlaga za preživetje – to je v primeru vsestransko podpirane podrejenosti žensk.

⁵¹ Slovensko javno mnenje 1997/3, Mednarodna raziskava »Stališča o delu« (vpr. 2.01b).

⁵² SJM 2011/1 (K23, »Koliko ur povprečno na dan porabite za: c – gospodinjsko delo«).

Tabela 14: POVPREČNA DNEVNA PORABA UR ZA GOSPODINJSKO DELO PO SPOLU 2011

Ure	Moški	Ženske
1 ura ali manj	68,9%	17,5%
2 uri	18,9%	35,8%
3 ure	6,7%	22,6%
4 ure in več	3,2%	18,6%

Da takšna delitev dela v družini in gospodinjstvu ni ravno pravična in da to zaznavajo tudi moški, kaže sprejemanje stališča »Moški bi morali opravljati več gospodinjskih del, kot jih opravljajo sedaj«, kar kaže tabela 15.⁵³

Tabela 15: STRINJANJE S POTREBO PO VEČJI MOŠKI UDELEŽBI V GOSPODINJSKEM DELU PO SPOLU, 2003 (V%)

	Moški	Ženske
(Močno) soglaša	50,9	66,4
Neodločeni	28,8	22,6
(Sploh) ne soglaša	20,4	11,0

To, da polovica moških anketirancev priznava, da bi morali biti moški bolj dejavni v »kraljestvu gospodinjstva«, je izredno pomemben podatek. Kaže namreč, da so moški – vsaj polovica – že ozaveščeni glede svoje nove vloge, s čimer lahko zanikamo površno oceno (ki jo ponujajo različni »strokovnjaki«), da moški ne vedo za svojo novo vlogo in da je nejasnost glede tega vzrok za njihovo večjo frustriranost, za zmanjšanje njihove avtoritete v družini, za odmikanje v zunajdružinska območja itd.

Na ravni najstvene sodbe, moralnega imperativa, je potreba po enaki odgovornosti moških in žensk za domače delovanje skoraj popolnoma sprejeta pri obeh spolih, o čemer govori, denimo, visok delež (96,2% vseh) tistih, ki se po podatkih iz leta 2008⁵⁴ strinjajo s stališčem »Moški bi morali v enaki meri kot ženske skrbeti za dom in otroke«. Takšno prepričanje dodatno potrjuje podatek iz iste raziskave (V 165) o tem, da se 89,3% obeh spolov (močno) strinja s stališčem »Na splošno lahko očetje prav tako dobro skrbijo za otroke kot matere«.

Upam si trditi, da večina moških natančno ve, kaj bi bilo potrebno, da bi se nadobremenjenost žensk zmanjšala, vendar – glede na realne dejavnosti

⁵³ Slovensko javno mnenje 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti (vpr. 1.02c).

⁵⁴ Slovensko javno mnenje 2008/1, Evropska raziskava vrednot (V 166).

– tega ni pripravljena storiti. Večja neposredna delovna udeležba v gospodinskem delu in skrbstvenem delu z nemočnimi (otroci, bolni, starejši) bi namreč vplivala na zmanjšanje prostora svobodnega odločanja za (bolj prijetne) druge zunajzaposlitvene dejavnosti. Prav večje razpolaganje z lastnim prostim časom je prednost, ki jo bolj uživajo moški kot ženske.

Zanimivo pa je, da so se ženske očitno sprijaznile z večjo obremenitvijo z družinskim in gospodinskim delom, kar nakazujejo podatki v letu 2011. K tej domnevi nas usmerjajo odgovori na vprašanje: »Kako ocenjujete količino svojega prostega časa v zadnjem letu? Koliko prostega časa ste imeli?«⁵⁵ Ob tem, ko ni statistično značilnih razlik glede na spol (povprečje je 57,9%), je večina moških (55,1%) in žensk (60,3%) odgovorila »ravno prav«. Da pa ta »ravno prav« vendarle ni bolj pisan na kožo žensk, lahko domnevamo na podlagi ocene o zadovoljstvu z enim vidikom življenja,⁵⁶ in sicer z »lastnim zdravjem«. Razlika med spoloma je statistično značilna: v primerjavi z moškimi je nižji delež žensk (73,8% : 66,1%), ki so zadovoljne s svojim zdravjem, in večji delež tistih žensk (14,6% : 8,5%), ki so nezadovoljne z lastnim zdravjem. K temu gotovo prispeva tudi družinska in gospodinska nadobremenjenost žensk, saj je »biti z otroki po službi naporno« za 57,2% žensk in za 44,4% moških (razlika je statistično značilna), kot kažejo podatki SJM 2011.⁵⁷

Kljub očitni razliki v obremenjenosti z domačim delom pa je pri ženskah izrazitejša nagnjenost do dela zunaj doma kot pri moških, kar kažejo podatki iz raziskave slovenskega javnega mnenja⁵⁸ 1997. Tako se strinja ali v celoti strinja s stališčem »Rad bi hodil v službo, tudi če ne bi potreboval denarja« 47,1% žensk in 35,0% moških; nasprotno pa se ne strinja ali se sploh ne strinja s tem stališčem 47,6% moških in 34,6% žensk. Gotovo tudi ni naključje, da se več žensk kot moških (po podatkih iste raziskave, vpr. 2.02/c) v celoti strinja s stališčem »delo je človekova najpomembnejša dejavnost«: 47,3% žensk in 40,9% moških.

Po podatkih iz leta 2011⁵⁹ ženske bistveno ne zaostajajo za moškimi v oceni, da jim delo, ki ga opravljajo na delovnem mestu, daje smisel življenja: brez statistično značilne razlike je tako prepričanih dobra tretjina moških in žensk (37,5% in 35,4% žensk). Ob večji obremenitvi žensk z domačim delom je pomembno podporno okolje v delovni organizaciji. Razumevanja in pomoči sodelavcev in nadrejenih, »kadar zaradi družinskih obveznosti ne morejo izpolniti delovnih nalog«⁶⁰ so ženske deležne nekoliko bolj kot

⁵⁵ SJM 2011/1, Slovensko javno mnenje 2011 (vpr. F13).

⁵⁶ SJM 2011/1 (vpr. F12).

⁵⁷ SJM 2011/1 (F6d).

⁵⁸ Slovensko javno mnenje 1997/3, Mednarodna raziskava »Stališča o delu« (2.02 b).

⁵⁹ SJM 2011/1 (K20, l).

⁶⁰ SJM 2011/1 (K20, h in j).

moški (vendar ne gre za statistično značilno povezavo), oboji pa v večini (73,0% žensk in 63,8% moških) od sodelavcev in od nadrejenih (62,8% žensk in 55,8% moških). Ta podatek kaže, da usklajevanje dela in družine vendarle ne obstaja samo kot programska točka v načrtih družbenega razvoja.⁶¹

Sklep

V javnem govoru se pogosto pojavljajo tudi spolno pristranske sodbe, kot je trditev, da se v zvezi z družbeno neenakostjo spolov ni doslej nič spremenilo, ali da je že vse doseženo in da so prizadevanja za vzpostavljanje večje družbene enakosti žensk in moških povsem odveč. Ta skrajna prepričanja zanika vrsta kazalnikov, ki jih omogočajo z vso potrebno znanstveno doslednostjo zbrani podatki mnenjskih raziskovanj slovenske družbe v zadnjih dveh desetletjih. To obdobje je dovolj dolgo, da lahko razkrivamo dinamiko in raznoliko vsebinsko spreminjanje kolektivne zavesti o vseh ključnih družbenih pojavih, tudi o razmerju med spoloma v javnem in zasebnem območju delovanja. Meje teh dveh desetletij predstavljajo odprava samoupravnega socialističnega političnega sistema (1990) in državna osamosvojitve (1991) v preteklosti ter utrjen, grob kapitalistični ekonomski in večstrankarski demokratični politični sistem ter splošna kriza v sedanosti. Negativne učinke sprememb so že v začetnem obdobju prehoda občutile predvsem ženske (zlasti kot matere), zato verjetno ni naključje, da se je pri njih bolj očitno kot pri moških pokazala višja stopnja kritičnosti v ocenjevanju dosežkov tranzicije.⁶²

Optimistična (in zavajajoča) pričakovanja o hitrem izboljšanju kakovosti življenja, ki so temeljila na dehistoriziranih, pristranskih podobah razvite demokratične (kapitalistične) družbe na eni strani in (real)socialistične družbe na drugi, so v začetku prvega prehodnega desetletja brez

⁶¹ V zadnjih nekaj letih potekajo različne dejavnosti, katerih namen je spodbujati raznoliko usklajevanje poklicnih in družinskih obveznosti (npr. podeljevanje certifikata »Družini prijazno podjetje« – več o tem v Kanjuo Mrčela Aleksandra in Černigoj Sadar Nevenka, ur. 2007, seminarji itd.).

⁶² Da so ženske bolj občutile negativne posledice tranzicije, je mogoče sklepati iz razporeditve odgovorov na vprašanje (1.03/a v raziskavi SJM 1996/1) »Kako živijo ljudje« v primerjavi z razmerami ob osamosvojitvi: da živijo (dosti) slabše, je menilo 50,7% žensk in 46,5% moških; da živijo (dosti) bolje, pa je menilo 20,9% moških in 14,6% žensk. Ženske prevladujejo tudi v negativni oceni glede možnosti imeti in preživljati otroke v raziskavi SJM 1997/3 (Toš, 1999: 782): da je danes »dosti slabše« kot pred petimi leti oz. ob osamosvojitvi, meni 20,3% žensk in 13,6% moških; v merjenju v letu 1996 (SJM, 1996/1, vpr. 1.03) je bilo takšnega mnenja 15% žensk in 10,7% moških.

Zaradi tega je bila tudi stopnja navdušenja nad prvimi petimi leti razvoja v samostojni Sloveniji pri ženskah občutna nižja, kot pri moških. Po podatkih raziskave SJM 1996/1 (Toš, 1999: 630, vpr. 1.01) je bilo (zelo) navdušenih 44,7% moških in 33,5% žensk. Podobno je z občutkom osebne sreče, ki je (po podatkih SJM 1996/1, vpr. 1.08) manj zaznaven pri ženskah kot pri moških (na negativnem delu lestvice – torej, da /sploh ali pretežno/ niso srečni – je 42,6% žensk in 32,3% moških).

dvoma učinkovala na opazno naklonjenost tradicionalnim predstavam o delitvi dela in osebnostnih lastnosti po spolu. Vendar je povečanje splošne socialne negotovosti in neenakosti kljub neprekinjenim težnjam po ponovnem udomačevanju žensk verjetno prispevalo k opuščanju ženskam dejansko neprijaznih stališč in h krepitvi egalitaristične vrednotne usmeritve, ki na splošni ravni po dveh desetletjih popolnoma prevladuje, čeprav glede na posamezne vidike neenako in tudi različno po spolu.

Kljub očitni naklonjenosti moških do politike enakih možnosti za oba spola je takšna usmeritev bolj značilna za ženske; pri ženskah je tudi bolj stabilna in manj niha, čeprav so predvsem posredni pritiski h krepitvi tradicionalne vloge zelo močni. Zlasti pod vplivom poslabševanja razmer na trgu delovne sile širjenje in utrjevanje enakostne usmeritve ni premočrtno in tudi ne spolno nevtrarno: pri moških je v začetku tretjega desetletja obstoja samostojne slovenske države opazna nekoliko večja naklonjenost predstavi, da je pravo mesto ženske dom, čeprav takšna drža več ne prevladuje.

Na lestvici vrednot se je zlasti pri ženskah utrdila neodvisnost, ki jo omogoča vključitev v plačano delo in nenadomestljivost te vrste dela z domačim (gospodinjstvom in družinskim); tudi v primeru skrčenih možnosti zaposlovanja je v sedanosti le desetina tistih (spolno skoraj izenačeno), ki bi pri zaposlovanju dali prednost moškim pred ženskami, čeprav po dveh desetletjih odkrito zavrača ideologijo enega skrbnika le dobra polovica moških in dve tretjini žensk. Globinsko androcentrično razumevanje vključitve ženske v plačano delo kot dopolnilo k moškemu dohodku je pri obeh spolih še dokaj močno, saj je v zadnjem desetletju skoraj polovica vprašanih prepričanih, da bi bila za mater s predšolskim otrokom najbolj primerna zaposlitev s skrajšanim delovnim časom. Takšna zaposlitev naj bi bila tudi najboljši način za usklajevanje med delovnimi in družinskimi obveznostmi, kar priča o tem, da se nova moška/očetovska praksa le počasi vrašča v zavest, zlasti moških.

Vendar se je tudi pri moških izrazito zmanjšala ponotranjenost predstave (z 71 % na 39%), da so dom in otroci glavna ženska želja; zavračanje te predstave je močnejše pri ženskah kot pri moških (38 % : 29%). Tudi moralno obremenjevanje žensk s trpečo družino in škodljivostjo za otroke, če so zaposlene, se je od leta 1992 do leta 2012 zmanjšalo zlasti pri ženskah, čeprav je strinjanje s stališčem o trpljenju zlasti predšolskega otroka v primeru materine zaposlitve še vedno dokaj močno zlasti pri moških. Ta skrb za blagor predšolskega otroka pa se ne preliva v večje aktivno vključevanje moških v domače gospodinjstvo in družinsko delo. Čeprav že dobra polovica moških ve, kaj bi morali storiti, in čeprav je skoraj devet desetih vseh vprašanih (2008) prepričanih, da bi morali moški »v enaki meri kot ženske skrbeti za dom in družino«, ostaja levji delež domačega dela na ramenih žensk, kar pa vendarle ni njihova primarna želja.

Kako se bodo nakazane tendence v odnosu do družbene neenakosti spolov spreminjale v prihodnje, je odvisno od vrste notranjih in (zlasti) zunanjih okoliščin. Med notranjimi spodbudnimi okoliščinami je vsekakor pomembna dosežena stopnja egalitaristične kolektivne zavesti, ki ob ustrezni podpori institucionalnih mehanizmov lahko zavira neoliberalistični usmeritvi inherentne težnje po »naravnem« redu. V tej zvezi je pomembno spoznanje, da je po podatkih iz leta 2011 v slovenski družbi sorazmerno močno zaupanje v ženska gibanja⁶³ in da ima absolutna večina obeh spolov pozitiven odnos do enakosti med spoloma.⁶⁴ Vendar lahko v prihodnje enakostno usmeritev ogrožajo (in zmanjšujejo) sekularna in cerkvena prilasčanja javnega prostora in ukrepi za reševanje »ženskega vprašanja« s ciljem ohranitve »čudovite ženske narave«.

Med zunanjimi dejavniki pa je najpomembnejše uresničevanje strategije Evropske unije s poudarkom na kompleksnem zagotavljanju okoliščin za enake možnosti obeh spolov. Ker pa se v politiki EU v zadnjih letih diskriminacija po spolu vedno bolj utaplja v vrsti različnih drugih diskriminacij, je upravičena bojazen, da se bo razmik med zapisano strategijo – kljub vrsti nadzorovalnih varovalk – in njenim uresničevanjem morebiti lahko povečeval. V vsestransko negotovi prihodnosti in ob majavih temeljih trajnostnega razvoja razkrajanje moškosrediščnega reda s strogo delitvijo dela in podrejenostjo žensk nikakor ne bo premočrtno in enostavno.

LITERATURA

- Benokraitis, Nijole V. in Joe R. Feagin (1995): *Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall (2. izd.).
- Connell, R. W. (2005): *Macsulinities*. Cambridge UK: Polity Press (druga dop. izdaja).
- Crompton, Rosemarie (2006): *Employment and the Family: The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press.
- Denzler, Georg (1997): *2000 Jahre christliche Sexualmoral*. Weyarn: Seehamer Verlag GmbH.

⁶³ SJM 2011/2, Svetovna raziskava vrednot, vpr. 123: »Pred vami je seznam različnih ustanov in organizacij. Prosimo vas, da za vsako posebej poveste, kolikšno je vaše zaupanje vanjo: ali je vaše zaupanje veliko, precejšnje, majhno ali pa do te ustanove sploh ne čutite zaupanja?« Veliko ali precejšnje zaupanje v ženska gibanja ima 33,1% anketiranih moških in 45,1% žensk, ustrezní deleži za majhno zaupanje pa so: 42,4% moških in 37,2% žensk (razlike so statistično značilne). V primerjavi z letom 1995 (op. 20) se je zaupanje nekoliko zmanjšalo.

⁶⁴ SJM 2011/2, Svetovna raziskava vrednot, S54: »Našteli vam bomo nekaj besed ali pojmov, vi pa na hitro, brez predolgega razmišljanja, ocenite, ali imate do njih zelo pozitiven, pozitiven ali zelo negativen odnos; (zelo) pozitiven odnos do enakosti med spoloma ima 87,3% anketiranih moških in 88,7% žensk (razlika je statistično značilna).

- European Commission (2007): Women and men in decision-making 2007: Analysis of the situation and trends.
- Godenzi, Albert (2000): Determinants of culture: men and economic power. V: Male Roles, Masculinities and Violence, Paris: UNESCO, 35–51.
- Gottschall, Karin (1989): Frauen auf dem bundesrepublikanischen Arbeitsmarkt: Integrationsprozesse mit Widersprüchen und Grenzen. V: Ursulla Müller in Hiltraud Schmidt-Waldherr (ur.): Frauensozialkunde. Bielefeld: AJZ Verlag, 11–41.
- Hanžek, Matjaž (ur.) (1999): Poročilo o človekovem razvoju – Slovenija 1999. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj, UNDP – United Nations Development Programme.
- Jackson, Margaret (1994): The Real Facts of Life. Feminism and the Politics of Sexuality c. 1850–1940. London: Taylor & Francis Ltd.
- Jogan, Maca (1986): Ženska, cerkev in družina. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (1992): Seksizem, politika in politična kultura. Teorija in praksa, 29 (11–12): 1141–1150.
- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2004): Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. TiP, 41 (1–2): 361–376.
- Jogan, Maca (2005): Katoliška cerkev in diskriminacija žensk. TiP, 42 (4–6): 594–605.
- Jogan, Maca (2008): Rekatolizacija slovenske družbe. TiP, 45 (1–2): 28–52.
- Jogan, Maca (2011): Tranzicija in oživljeno udomačevanje žensk. V: Milica Antič Gaber (ur.) Ženske na robovih politike. Ljubljana: Sophia, 143–170.
- Jogan, Maca (2012): Odgovori na vprašanja M. Blažiča v prispevku In nomine deus. Narobe, let. VI (21), 14–16.
- Kanjuro Mrčela Aleksandra, Nevenka Černigoj Sadar (ur.) (2007): Delo in družina: s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klimenkova, T. A. (1993): »Problems and Strategies of New Russian Women s Movement. Aren t We Involved in Politics?« Manuskript (referat na mednarodnem kongresu From Dictatorship to Democracy: Women in Mediterranean, Central and Eastern Europe, Barcelona, 16–18 September).
- Kozmik, Vera (ur.) (1998): Integracija načela enakosti spolov. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Leskošek, Vesna (2011): Strukturne reforme na področju socialnega varstva. TiP, 48 (jubilejna številka ob 50-letnici FDV, oktober 2011): 1264–1280.
- Mladenič, Dunja (ur.) (2006): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji. Grosuplje: Partner graf.
- Rose, Suzan D. (2001): Christian Fundamentalism: Patriarchy, Sexuality, and Human Rights. V: Howland, Courtney W. (ur.): Religious fundamentalisms and the human rights of women. New York: St. Martin's Press, 9–20.

- Schmidt-Waldherr, Hiltraud (1993): Von der 'vaterlosen Gesellschaft' zur 'neuen Väterlichkeit'. Manuskript, referat na mednarodnem seminarju Social Change - Women in transition. Families in Transition. Würzburg.
- Stres, Anton (1991): Oseba in družba. Celje: Mohorjeva družba.
- Tomšič, Vida (1976): Ženska, delo, družina. Ljubljana: Komunist.
- Toš, Niko (1992): Slovensko javno mnenje 1992/1 (Mednarodna raziskava vrednot, februar 1992). Ljubljana: FDV.
- Toš, Niko (1999): Zaupanje Slovencev v demokratični system. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Toš, Niko (1999a): Religioznost v Sloveniji - v medčasovnih primerjavah (1968-1998; ISSP, Religion, 1991-1998 in WVS 1992 in 1995), v N. Toš in dr., Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90. letih), Ljubljana: FDV - IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 159-85.